

**Інформаційна записка
щодо залучення та вербування неповнолітніх до вчинення злочинів
проти національної безпеки України**

липень 2025 р.

Цю інформаційну записку підготовлено в межах проєкту Ради Європи «Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції України — Фаза II» національними консультантами фонду UpRights (Stichting UpRights)

Зміст

Вступ	3
Короткий виклад висновків та рекомендацій	5
РОЗДІЛ 1: Судове переслідування вербувальників	7
1.1 Відповідальність вербувальників за воєнний злочин «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях».....	8
1.1.1 Застосування згідно зі статтею 438 Кримінального кодексу України	8
1.1.2 Елементи складу злочину.....	11
1.1.3 Кваліфікація фактичних дій, описаних у довідковій записці.....	12
1.2 Міркування щодо розслідування та кримінального переслідування з боку ОГП у контексті відповідальності вербувальників	25
1.2.1 <i>Офіс Генерального прокурора повинен вжити всіх можливих заходів для забезпечення належного кримінального переслідування вербувальників.....</i>	<i>25</i>
1.2.2 <i>Практичні міркування щодо розслідування та кримінального переслідування з боку ОГП.....</i>	<i>26</i>
РОЗДІЛ 2: Міжнародні стандарти щодо поводження із завербованими неповнолітніми .	29
2.1 Переслідування неповнолітніх.....	31
2.2 Процедура.....	32
2.3 Тримання під вартою	33
2.4 Сприяння реабілітації та реінтеграції	35
РОЗДІЛ 3: Запобігання вербуванню та використанню дітей у бойових діях	37

Вступ

У цій записці розглянуто питання вербування та залучення неповнолітніх до вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, зокрема саботажу, тероризму та цілеспрямованих підпалів¹. Наведені факти ґрунтуються на офіційній інформації, наданій у довідковій записці Офісу Генерального прокурора (ОГП), а також, у відповідних випадках, на резюме справ, наданих ОГП. Метою цього документу є надання чітких, коротких узагальнених висновків щодо основних питань, поставлених у письмовій формі та під час зустрічі з ОГП («Короткий виклад висновків та рекомендацій»), а також детального аналізу, на якому базуються ці висновки («Розділи 1, 2 та 3»).

Згідно з інформацією, що міститься у довідковій записці, наданій ОГП, станом на 13 березня 2025 року щонайменше 150 неповнолітніх віком від 12 до 18 років вчинили кримінальні правопорушення, організовані невідомими особами, які, ймовірно, утворюють більшу централізовану групу («вербувальники та/або організатори злочинів»). Ці правопорушення пов'язані з використанням запальних сумішей або саморобних вибухових пристроїв проти військової та цивільної інфраструктури, включно з транспортними засобами, що належать військовослужбовцям, залізничною інфраструктурою, будівлями територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК), центрами соціальної підтримки та поштовими відділеннями. Цілі для цих злочинних дій були обрані або схвалені безпосередньо вербувальниками. Вербування та інструкції щодо такої злочинної діяльності координуються вербувальниками через онлайн-платформи обміну повідомленнями, зокрема публічні канали у Telegram. Вербувальники розміщують оголошення з пропозицією фінансової винагороди за виконання «ризикованих робіт» або подібних завдань. Згідно з матеріалами справ, наданими ОГП, в деяких випадках неповнолітні надсилали вербувальникам відео або фотографії, щоб довести виконання завдання. Найбільше від цього потерпають такі області: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська та Харківська.

Наразі неповнолітні, які були завербовані для участі в таких видах діяльності, притягуються до відповідальності як безпосередні виконавці тяжких або особливо тяжких злочинів відповідно до Кримінального кодексу України (ККУ), зокрема за вчинення диверсій (стаття 113), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (стаття 114-1), умисне знищення або пошкодження майна (стаття 194), терористичні акти (стаття 258) та втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (стаття 304). Проти неповнолітніх, які причетні до цих злочинів, відкриваються кримінальні провадження за тяжкі або особливо тяжкі злочини відповідно до ККУ, а до 75 неповнолітніх вже застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою. У наданих ОГП матеріалах справ завербованим неповнолітнім було призначено покарання у виді позбавлення волі (від трьох до п'яти років). Проте всіх завербованих неповнолітніх у цих справах було звільнено за результатами випробувального терміну, беручи до уваги, зокрема, їхній вік, конкретні обставини та вразливість.

Наразі жодного з вербувальників не притягнуто до відповідальності, оскільки їх особи не встановлено. Згідно з матеріалами справ, у деяких випадках ці особи, як видається, мають зв'язки з розвідувальними органами або спецслужбами Російської Федерації. Робоча гіпотеза ОГП полягає в тому, що вербувальники є частиною централізованої групи, яка займається організацією нападів на військові об'єкти.

У цій інформаційній записці розглядаються кілька взаємопов'язаних питань, які були поставлені ОГП у довідковій записці та додатково уточнені під час зустрічі 9 травня 2025 року.

1

- По-перше, у ній розглядається можливість кваліфікації вербування дітей для участі у таких злочинних діях відповідно до міжнародного та українського законодавства як воєнного злочину «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях». З огляду на зазначене вище, у цій записці проаналізовано, яка стратегія проведення слідчих дій та судового розгляду може бути доцільною для ОГП для притягнення до відповідальності вербувальників (*питання ОГП 1 та 2*) (розділ 1).
- По-друге, в записці оцінюється належне поведження з такими неповнолітніми відповідно до міжнародного права у сфері прав людини, стандартів ювенальної юстиції та керівних принципів щодо поведження з дітьми, пов'язаними зі збройними силами або збройними угрупованнями (*питання ОГП 1 та 3*) (розділ 2).
- Насамкінець, у висновку оцінюється необхідність розроблення внутрішніх процедур, спрямованих на запобігання вербуванню неповнолітніх осіб, з урахуванням відповідних міжнародних правових зобов'язань та передового досвіду (*питання ОГП 4*) (розділ 3).

Короткий виклад висновків та рекомендацій

- **Чи можуть вербувальники нести відповідальність за воєнний злочин «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях»?**

Так, залежно від конкретних обставин справи. У деяких випадках дії осіб, які вербують дітей для вчинення дій, описаних у довідковій записці, можуть бути кваліфіковані як воєнний злочин «Використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях», що карається згідно зі статтею 438 ККУ ([розділ 1.1](#)).

- **Який підхід можуть застосувати органи правопорядку до проведення слідчих дій та судового розгляду у справах щодо вербувальників?**

З огляду на міжнародне зобов'язання України вживати всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб діти віком до 15 років не брали безпосередньої участі у бойових діях, ОГП рекомендується проводити слідчі дії та притягати до відповідальності осіб, які вербують дітей для участі у бойових діях, як зазначено у довідковій записці. Це зобов'язання може бути виконано шляхом застосування норм національного кримінального законодавства та видів відповідальності або на підставі звинувачень у воєнних злочинах, де це доречно.

Перш ніж розглядати питання про висунення вербувальникам звинувачень у злочині «Використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях», ОГП повинен зосередити своє розслідування, зокрема, на такому: (1) особи вербувальників та чи можна їх вважати військовослужбовцями збройних сил Російської Федерації; (2) наявність доказів, що встановлюють зв'язок між діями, для вчинення яких використовувалася дитина, та бойовими діями, а також поведінкою вербувальника та збройним конфліктом.

Успішне притягнення до відповідальності вербувальників за вчинення воєнного злочину, що полягає у використанні дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях, наштовхується на низку труднощів, пов'язаних із доказовою базою та юридичною невизначеністю, які може бути важко подолати. Тому важливо буде оцінити, з урахуванням доказів, необхідних для висунення відповідних звинувачень, сильні та ймовірні слабкі сторони застосування звинувачення у воєнних злочинах за фактом використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях до дій вербувальників, порівняно з іншими відповідними звинуваченнями у «внутрішніх злочинах», такими як ті, що наразі використовуються для притягнення до відповідальності неповнолітніх, та/або формами відповідальності, що відображають роль, яку відіграють вербувальники.

Якщо ОГП розглядатиме звинувачення у воєнному злочині за фактом використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях, то доцільно буде розробити обережну стратегію з проведенням попередніх «тестових справ» на основі найпереконливішого сценарію доказової бази. Особливо вагомим аргументом були б докази того, що особи, які здійснюють вербування, належать до лав збройних сил Російської Федерації в розумінні статті 43 Додаткового протоколу I, а об'єкт дій завербованої дитини може вважатися військовою ціллю ([розділ 1.2](#)).

- **Який підхід слід застосовувати щодо судового розгляду та поводження з дітьми відповідно до міжнародного права?**

З огляду на міжнародні стандарти у сфері ювенальної юстиції, а також на принцип, згідно з яким дітей, які вчинили злочини під час перебування у збройних силах або у збройних угрупованнях, слід розглядати насамперед як жертв, а не лише як злочинців, ОГП має розглянути можливість застосування, де це можливо та доцільно, заходів, що є альтернативою судовому провадженню (наприклад: програми громадської роботи, тимчасовий нагляд та виховання, відшкодування збитків та компенсація жертвам), до дітей, яких звинувачують у вчиненні дій, описаних у довідковій записці.

У разі судового розгляду справи поводження з такими дітьми має відповідати загальним міжнародним стандартам у сфері ювенальної юстиції. Зокрема, затримання таких дітей має бути крайнім заходом і тривати якомога коротший час, а також мають вживатися заходи для забезпечення їхньої реінтеграції та реабілітації. ([розділ 2](#)).

- **Чи повинна Україна розробити спеціальні процедури для запобігання вербуванню та використанню дітей для вчинення правопорушень, описаних у довідковій записці?**

Так, українську владу слід заохочувати до розроблення плану запобігання ситуаціям, описаним у довідковій записці. З метою запобігання вербуванню та використанню дітей у збройних конфліктах міжнародні рекомендації закликають до розроблення комплексного плану запобіжних заходів, що включає програми, спрямовані на усунення чинників, які можуть сприяти залученню дітей до збройних сил або угруповань. Що ж до дій, описаних у довідковій записці, першим необхідним кроком для розроблення плану запобігання їм має стати аналіз і розуміння причин, через які певні діти є вразливими до вербування в такий спосіб, а також чинників, що спонукають їх до таких дій. На основі цього аналізу органи влади України могли б розробити спеціальний план профілактичних заходів ([розділ 3](#)).

РОЗДІЛ 1: Судове переслідування вербувальників

У цьому розділі розглядається конкретне питання судового розгляду щодо осіб, які вербують дітей для вчинення дій, описаних в довідковій записці. Спочатку розглядається, чи може ОГП кваліфікувати дії вербувальників як війсьний злочин «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях» (1.1). На основі цього аналізу в другій частині детально висвітлюються питання проведення слідчих дій та дій під час судового розгляду для притягнення до відповідальності вербувальників (1.2). Тому цей розділ має на меті відповісти на питання 1 та 2.

Основні висновки цього розділу:

- Війсьний злочин «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях» кваліфікується як кримінальне правопорушення відповідно до статті 438 ККУ.
- Згідно з чинною редакцією статті 438 ККУ, вербувальники, найімовірніше, несуть відповідальність за цей війсьний злочин лише у випадках, коли діти не досягли 15-річного віку. Практика інших країн, які застосовують це кримінальне правопорушення до дітей віком до 18 років, є обмеженою.
- «Використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях» є єдиним складом злочину (а не призов або вербування), який ОГП може кваліфікувати за вчинення дій, описаних у довідковій записці.
- Що ж до проведення слідчих дій, то перш ніж розглядати питання про висунення вербувальникам звинувачень у злочині «Використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях», Офіс Генерального прокурора повинен зосередитися, зокрема, на такому:
  - особи вербувальників та чи можна їх вважати військовослужбовцями збройних сил Російської Федерації;
  - наявність доказів, що встановлюють зв'язок між діями, для вчинення яких використовувалася дитина, та бойовими діями, а також поведінкою вербувальника та збройним конфліктом.
- Щодо потенційного судового переслідування, ОГП рекомендується вжити заходів для забезпечення належного переслідування вербувальників відповідно до міжнародного зобов'язання України вжити всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб діти віком до 15 років не брали безпосередньої участі у бойових діях. Тому ОГП рекомендується приділяти пріоритетну увагу розслідуванню діяльності вербувальників.
- Успішне притягнення до відповідальності вербувальників за вчинення воєнного злочину, що полягає у використанні дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях, нашкодується на низку труднощів, пов'язаних із доказовою базою та юридичною невизначеністю, які може бути важко подолати. Тому:
  - Перш ніж висунути вербувальникам звинувачення у скоєнні цього воєнного злочину, ОГП повинна оцінити вагомість своїх аргументів, зокрема те, чи

можна на основі наявних доказів довести зв'язок між діями, для яких використовували дітей, та бойовими діями, а також між діями вербувальника та збройним конфліктом. Особливо важливими в цьому контексті можуть бути докази, що підтверджують статус вербувальників як військовослужбовців збройних сил Російської Федерації.

- Офіс Генерального прокурора може розробити обережну стратегію з проведенням попередніх «тестових справ» на основі найпереконливішого сценарію доказової бази. Особливо вагомими аргументами були б докази того, що особи, які здійснюють вербування, належать до лав збройних сил Російської Федерації, а об'єкт дій завербованої дитини може вважатися військовою ціллю.
- ОГП може розглянути можливість висунення вербувальникам інших звинувачень за ККУ, які може бути легше довести — ймовірно, ті самі звинувачення, на які спирається ОГП для притягнення до відповідальності самих дітей, але застосовуючи форми відповідальності, що відображають участь вербувальника у вчиненні правопорушень.

1.1 Відповідальність вербувальників за воєнний злочин «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях»

У цьому розділі розглядаються такі питання:

- Чи кваліфікується воєнний злочин «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях» як кримінальне правопорушення згідно з українським законодавством і, відповідно, чи може прокурор посилаючись на нього та висувати звинувачення.
- Чи можна кваліфікувати поведінку осіб, які вербують неповнолітніх для вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, описану в довідковій записці², як воєнний злочин «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях».

1.1.1 Застосування згідно зі статтею 438 Кримінального кодексу України

Як пояснюється нижче, стаття 438 ККУ може бути витлумачена як така, що за нормами законодавства України передбачає кримінальну відповідальність за набір та призов дітей віком до п'ятнадцяти років до лав національних збройних сил та їх використання для активної участі у бойових діях. Відтак, українські прокурори можуть висунути звинувачення у скоєнні цього воєнного злочину.

---

² Терміни «вербувати» або «вербування» використовуються в цій записці в широкому значенні для позначення дій, метою яких є переконати або спонукати неповнолітніх до вчинення правопорушень. Ці терміни слід відрізняти від юридичних термінів, що позначають кримінальні правопорушення, пов'язані з призовом, вербуванням або використанням дітей віком до 15 років для активної участі у бойових діях, про які йдеться в цьому розділі.

Воєнний злочин за фактом набору або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях безпосередньо не зазначено у статті 438 ККУ. Однак він підпадає під поняття «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»

Набір та вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до національних збройних сил та їх використання для активної участі у бойових діях є порушенням законів та звичаїв ведення війни, визнаних у міжнародних договорах, ратифікованих Україною, зокрема у частині другій статті 77 Додаткового протоколу І³, та кваліфікуються як воєнний злочин⁴.

Крім того, 25 жовтня 2024 року Україна ратифікувала Статут Міжнародного кримінального суду (Статут МКС). Відтоді воєнні злочини, перелічені в Статуті МКС, зокрема «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях», зазначені у підпункті xxvi пункту (b) частини другої статті 8, можуть бути безпосередньо кваліфіковані як «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» відповідно до статті 438 ККУ.

Ці фактори підтверджують обґрунтованість встановлення кримінальної відповідальності за статтею 438 ККУ за набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях.

Діти віком до 15 років. Що ж до віку дітей, то важливо зазначити, що згідно з чинним міжнародним правом воєнними злочинами, що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність, вважаються призов, вербування або використання дітей лише віком до 15 років⁵. Цей віковий поріг слід відрізнити від більш широких зобов'язань у сфері прав людини, передбачених Факультативним протоколом до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (ОПАК), який вимагає від держав вживати всіх можливих заходів для запобігання використанню дітей віком до 18 років у бойових діях, зокрема шляхом криміналізації таких дій у національному законодавстві⁶. Отже, хоча окремі міжнародні документи з прав людини встановлюють для держав більш суворі стандарти щодо забезпечення

---

³ Додатковий протокол І, частина друга статті 77 («[с]торони, що перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях, і, зокрема, сторони утримуються від вербування їх у свої збройні сили»). МКЧХ кваліфікує цю заборону як частину звичаєвого міжнародного права. МКЧХ, База даних МГП, Звичасве право, Правило 136, доступно за посиланням: <https://shorturl.at/F9oiV>, дата доступу: 25 липня 2025 року; [Правило 137](https://shorturl.at/44Rln) доступно за посиланням: <https://shorturl.at/44Rln>, дата доступу: 25 липня 2025 року. Україна ратифікувала Додатковий протокол І 25 січня 1990 року — МКЧХ, База даних МГП, Договори МГП, Договори та держави-учасниці, Додатковий протокол І, доступно за посиланням: <https://shorturl.at/izvri>, дата доступу: 25 липня 2025 року.

⁴ Римський статут Міжнародного кримінального суду (Статут МКС) та Статут Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне (СССЛ) кваліфікують порушення заборони на набір або призов дітей віком до п'ятнадцяти років до національних збройних сил або збройних угруповань, а також використання їх для активної участі у бойових діях як воєнний злочин — Статут МКС, підпункт xxvi пункту (b) частини другої статті 8 та підпункт vii пункту (e) частини другої статті 8; Статут СССЛ, пункт (c) статті 4. Згідно з МКЧХ, визнання цього воєнного злочину «відображає розвиток звичаєвого міжнародного права з моменту прийняття Додаткового протоколу І у 1977 році». МКЧХ, База даних МГП, Звичасве право, Правило 156. Визначення воєнних злочинів («Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях»), доступно за посиланням: <https://shorturl.at/gwjU4>, дата доступу: 25 липня 2025 року.

⁵ Це відображено в Статуті МКС, Статуті СССЛ та у звичаєвому міжнародному праві. Див. МКЧХ, База даних МГП, Звичасве право, Правило 156. Визначення воєнних злочинів («Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях»), доступно за посиланням: <https://shorturl.at/gwjU4>, дата доступу: 25 липня 2025 року.

⁶ Див. статті 1 та 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000) [надалі — «Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах»].

захисту всіх дітей віком до 18 років від використання у бойових діях, міжнародне кримінальне право встановлює вік 15 років як поріг, за досягнення якого використання дітей у бойових діях вважається воєнним злочином, що тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність згідно з міжнародним правом.

Відповідно до зобов'язань за ОПАК, приблизно 22 держави у всьому світі криміналізують вербування та використання дітей віком до 18 років у рамках свого національного законодавства⁷. Більшість цих держав кваліфікують цей акт як воєнний злочин, посилаючись на міжнародне право⁸. З огляду на обмежену кількість країн, які це практикують, на національному рівні практика притягнення до відповідальності дітей, яких вербували у віці старше 15 років, є обмеженою. Хоча автори не проводили всебічної оцінки того, чи проводили ці держави слідчі дії та судові переслідування осіб за вербування або використання дітей віком до 18 років у бойових діях, побіжний огляд виявив деякі обмежені судові прецеденти в Колумбії та Демократичній Республіці Конго (ДРК).

У ДРК, де вербування та використання дітей віком до 18 років є кримінальним правопорушенням, яке кваліфікується як воєнний злочин та звичайний злочин відповідно до кримінального кодексу, щонайменше в одному випадку були висунуті звинувачення за цей злочин стосовно дітей віком понад 15 років⁹. У цій справі суд вирішив кваліфікувати дії щодо 5 жертв, які були молодші 15 років, як воєнний злочин на підставі закону про виконання Статуту МКС, тоді як дії щодо 3 жертв, які були старші 15 років, були кваліфіковані як звичайний злочин вербування або використання дітей віком до 18 років у збройних силах або угрупованнях на підставі загального закону ДРК про захист дітей¹⁰.

Серед інших, це питання розглядала Спеціальна юрисдикція заради миру (ЖЕР) у Колумбії. Вона є судовою складовою процесу перехідного правосуддя в Колумбії, яка займається розслідуванням «макросправ» — масштабних розслідувань, націлених на виявлення закономірностей у скоєнні злочинів, — і на основі отриманих результатів пропонує особам, яких вона визнає такими, що несуть найбільшу відповідальність, можливість визнати свою вину в обмін на заходи відновного правосуддя або, якщо вони заперечують звинувачення, передає їх на офіційний судовий розгляд за участю сторін. У рішеннях щодо таких «макросправ», зокрема щодо фактичних дій з вербування та використання у бойових діях дітей віком понад 15 років, Спеціальна юрисдикція заради миру дійшла висновку, що набір, зарахування до лав збройних сил або використання осіб віком до 18 років є воєнним злочином у межах чинного законодавства¹¹.

⁷ Колумбія, Хорватія, Словенія, Іспанія, Ефіопія, Руанда, Шрі-Ланка, Уругвай, Фінляндія, Норвегія, Гвінея, Східний Тимор, Демократична Республіка Конго, Венесуела, Чилі, Франція. Крім того, деякі держави криміналізують вербування та використання неповнолітніх, не уточнюючи вік, але визначають вік повноліття як 18 років або старше в інших внутрішніх законодавчих актах. А саме: Азербайджан, Ірак, Португалія, Сенегал, Буркіна-Фасо, Чехія, Еквадор.

⁸ Колумбія, Хорватія, Словенія, Іспанія, Ефіопія, Руанда, Уругвай, Фінляндія, Норвегія, Східний Тимор, Демократична Республіка Конго, Чилі, Франція, Азербайджан, Ірак, Португалія, Сенегал, Буркіна-Фасо, Чехія, Еквадор.

⁹ Court Militaire du Sud-Kivu, Arret, RP № 0138/020, 17 червня 2022 р.

¹⁰ Там само, с. 102–106 та 119.

¹¹ Jurisdicción Especial para la Paz, Auto № 05 de 2024, 9 жовтня 2024 р., пп. 1415–1439; Jurisdicción Especial para la Paz, Auto Sub D - Subcaso Casanare - 055, 14 липня 2022 р., пп. 563–589. Див. обговорення аналізу англійською мовою: Руеда Гузман Л., Рохас-Ороско С., «Вербування дітей та інші питання: притягнення до відповідальності за різноманітні види насильства, вчинені щодо дітей, яких було завербовано до лав колишніх Революційних збройних сил Колумбії — “Армії Народу” (FARC-EP)», Міжнародний журнал Червоного Хреста (Rueda Guzmán L, Rojas-Orozco C., “Child recruitment and beyond: Prosecuting the broad spectrum of violence committed against recruited children within the former FARC-EP ranks”, International Review of the Red Cross, International Review of the Red Cross), 2025 р., с. 9–13.

Що ж до національного законодавства України, то варто зазначити, що в поточному проєкті поправок до статті 438 КК України пропонується ввести пряму кримінальну відповідальність за використання дітей віком до 18 років у бойових діях, у військових цілях або в збройних конфліктах¹². Однак у нинішній редакції, безпосередньо включаючи «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», стаття 438, як видається, обмежується встановленням кримінальної відповідальності за воєнні злочини, встановлені міжнародним правом, тобто набір, вербування та використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях.

1.1.2 Елементи складу злочину

Стаття 438 ККУ не визначає об'єктивних чи суб'єктивних елементів складу воєнних злочинів. Звернення виключно до документів міжнародного гуманітарного права (МГП) може не допомогти у визначенні цих елементів, оскільки вони не є документами кримінального права. Тому порушення положень МГП повинні бути перенесені до складу кримінального правопорушення. Найбільш авторитетними — і часто єдиними — джерелами для визначення правових елементів воєнних злочинів є прецедентне право та правові документи, що регулюють діяльність міжнародних кримінальних трибуналів. Елементи складу воєнних злочинів визначені в судовій практиці Нюрнберзького трибуналу, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ), Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (МКТР) та інших гібридних трибуналів, таких як Спеціальний суд з питань Сьєрра-Леоне (СССЛ) та МКС, а також у визначеннях у Статуті МКС та «Елементах злочинів» МКС. З огляду на нещодавню ратифікацію Статуту МКС, особливо актуальними можуть бути «Елементи злочинів» МКС та Статут МКС. Ця інформаційна записка спирається на ці джерела для визначення та тлумачення елементів складу воєнного злочину «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях».

Такі дії кваліфікуються як воєнний злочин як у міжнародних збройних конфліктах (МЗК), так і в неміжнародних збройних конфліктах (НМЗК)¹³. З огляду на ситуацію в Україні, ця записка зосереджується на визначенні злочину в МЗК. Важливо зазначити, що досі наявна судова практика, в якій розглядався цей злочин, стосувалася виключно ситуацій, пов'язаних з неміжнародними збройними конфліктами. Визначення злочину в НМЗК є аналогічним, лише з однією незначною відмінністю¹⁴. Відзначивши, що елементи складу злочину суттєво схожі, МКС підтвердив, що тлумачення елементів складу злочину є актуальним як для НМЗК, так і для МЗК¹⁵.

Відповідно до «Елементів злочинів» МКС, для засудження виконавця за набір або призов дітей віком до п'ятнадцяти років до національних збройних сил або використання їх для активної участі у бойових діях в міжнародному збройному конфлікті, необхідно встановити такі елементи¹⁶:

---

¹² Законопроект № 12170

¹³ Статут МКС, підпункт xxvi пункту (b) частини другої статті 8 та підпункт vii пункту (e) частини другої статті 8.

¹⁴ У НМЗК першим об'єктивним елементом є те, що виконавець завербував або призвав особу чи осіб до лав «збройних сил або угруповання», на відміну від «національних збройних сил» у випадку МЗК.

¹⁵ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-2842, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 14 березня 2012 р., п. 620.

¹⁶ МКС, «Елементи злочинів», підпункт xxvi пункту b частини другої статті 8 (воєнний злочин за фактом набору або вербування дітей) Див. також Настільну книгу з розгляду міжнародних злочинів відповідно до національного законодавства України, доступну за адресою: <https://shorturl.at/rJaiG>, дата доступу: 25 липня 2025 року.

1. Виконавець: (а) призвав або (б) завербував одну чи кілька осіб на службу в національних збройних силах або (с) використав одну чи кілька осіб для безпосередньої участі в бойових діях.
2. Така особа чи особи не досягли віку 15 років.
3. Виконавець знав або мав знати, що така особа чи особи не досягли віку 15 років.
4. Дії відбувалися в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним.
5. Виконавець усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про існування збройного конфлікту.

1.1.3 Кваліфікація фактичних дій, описаних у довідковій записці

У цьому розділі досліджено кожен об'єктивний, суб'єктивний та контекстуальний елемент складу злочину «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях» у світлі фактичних обставин дій, описаних у довідковій записці.

а. Об'єктивні елементи

Об'єктивний елемент 1: Виконавець призвав або завербував одну чи кілька осіб на службу в національних збройних силах або використав одну чи кілька осіб для безпосередньої участі в бойових діях.

Перший об'єктивний елемент складу цього злочину включає три окремі кримінальні правопорушення, які можуть бути кваліфіковані незалежно одне від одного¹⁷. А саме: (а) призову або (б) вербування однієї чи кількох осіб на службу в національних збройних силах або (с) використання однієї чи кількох осіб для безпосередньої участі в бойових діях.

Оскільки злочин призову вимагає обов'язкового вербування осіб на військову службу, він не видається релевантним до фактичного сценарію, викладеного у довідковій записці¹⁸. Два інші правопорушення ((1) вербування до національних збройних сил та (2) використання особи або осіб для активної участі у бойових діях) розглядаються нижче.

---

¹⁷ Див., наприклад, МКС, *Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло (Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo)*, ICC-01/04-01/06-2842, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 14 березня 2012 р., п. 609. Апеляційна палата СССЛ з цього приводу підтвердила, що «ці способи вербування дітей відрізняються один від одного, і відповідальність за один з них не обов'язково виключає відповідальність за інший». — СССЛ, *«Прокурор проти Фофани та Кондеви» (Prosecutor v. Fofana and Kondewa)*, справа № SCSL-04-14-A, апеляційне рішення, 28 травня 2008 р., п. 139.

¹⁸ Призов передбачає примусове вербування осіб на військову службу. Елемент примусу, необхідний для призову на військову службу, можна продемонструвати, довівши, що особа вступила до збройних сил через юридичне зобов'язання, застосування сили або погрозу застосування сили, або психологічний тиск, що дорівнює примусу. Див. МКС, *«Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo)*, ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 277–278; МКС, *«Прокурор проти Домініка Онгвена» (Prosecutor v Dominic Ongwen)*, ICC-02/04-01/15-1762-Red, рішення суду, 4 лютого 2021 р., п. 2769; СССЛ, *«Прокурор проти Тейлора» (Prosecutor v. Taylor)*, справа № SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., п. 441. Інформація, що міститься в довідковій записці, свідчить про те, що вербування неповнолітніх здійснюється через соціальні мережі або месенджери під виглядом пропозицій про роботу, тимчасову роботу або «ризиковану» роботу в обмін на оплату. Надана інформація не вказує на те, що в процесі їхнього вербування застосовуються будь-які форми примусу або насильства. Отже, не видається, що цей фактичний сценарій відповідає умовам, необхідним для кваліфікації як злочину призову до військової служби.

Вербування однієї або кількох осіб до лав національних збройних сил.

Вербування. Вербування визначається як «занесення до особового складу військового підрозділу»¹⁹, «добровільний вступ [...] до збройних сил або збройного угруповання»²⁰ та «прийняття та зарахування осіб, які добровільно вступають до збройних сил або збройного угруповання»²¹. Отже, вербування відрізняється від призову відсутністю елементу примусу²²; акт вербування «передбачає, що відповідна особа добровільно погодилася бути частиною збройних сил або угруповання»²³.

Факти, наведені в довідковій записці, свідчать про те, що неповнолітнім надсилають оголошення про тимчасову роботу або «ризиковані» завдання в обмін на оплату через соціальні мережі та месенджери. Оскільки немає фактичної інформації, яка б вказувала на те, що такий набір відбувається шляхом примусу або насильства, можна вважати, що перший елемент злочину вербування, який вимагає, щоб вербування відбувалося на добровільній основі, є виконаним.

Зв'язок між особою та збройними силами, до яких вона завербована. Наявна судова практика не дає чіткого тлумачення процесу, за допомогою якого діти мають вступити до збройних сил або бути прийнятими до них, щоб вважатися завербованими. У судовій практиці зазвичай вважається, що вербування означає прийняття або включення дитини до лав збройних сил чи збройних угруповань у будь-якій формі²⁴, і переважно розглядаються випадки, коли діти

¹⁹ МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1107.

²⁰ МКС, «Прокурор проти Домініка Онгвена» (*Prosecutor v Dominic Ongwen*), ICC-02/04-01/15-1762, рішення суду, 4 лютого 2021 р., п. 2769.

²¹ СССЛ, «Прокурор проти Фофани та Кондеви» (*Prosecutor v. Fofana and Kondewa*), справа № SCSL-04-14-A, апеляційне рішення, 28 травня 2008 р., п. 140; СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа № SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, п. 185; СССЛ, «Прокурор проти Бріми та інших» (*Prosecutor v. Brima et al.*), справа № SCSL-04-16-T, рішення суду, 20 червня 2007 р., п. 735.

²² МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-2842, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 14 березня 2012 р., п. 608.

²³ СССЛ, «Прокурор проти Фофани та Кондеви» (*Prosecutor v. Fofana and Kondewa*), справа № SCSL-04-14-A, апеляційне рішення, 28 травня 2008 р., п. 140. Згода дитини не є правомірним захистом від звинувачення у вербуванні. Оскільки діти віком до п'ятнадцяти років можуть бути не в змозі дати справжню, усвідомлену згоду при вступі до збройних сил або угруповань, іноді складно розрізнити, чи було вербування таких осіб добровільним чи примусовим. Див. МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1107; СССЛ, «Прокурор проти Фофани та Кондеви» (*Prosecutor v. Fofana and Kondewa*), справа № SCSL-04-14-A, апеляційне рішення, 28 травня 2008 р., п. 140; СССЛ, «Прокурор проти Бріми та інших» (*Prosecutor v. Brima et al.*), справа № SCSL-04-16-T, рішення суду, 20 червня 2007 р., п. 735.

²⁴ Судова палата у справі «Лубанга» в МКС посилалася на просте і звичайне значення слова «вербування» як «занесення до особового складу військового підрозділу». — МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-2842, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 14 березня 2012 р., п. 608. В інших випадках «вербування» визначається як «добровільний вступ [...] до збройних сил або збройного угруповання» або «прийняття та зарахування осіб, які добровільно вступають до збройних сил або збройного угруповання». — МКС, «Прокурор проти Домініка Онгвена» (*Prosecutor v Dominic Ongwen*), ICC-02/04-01/15-1762-Red, рішення суду, 4 лютого 2021 р., п. 2769; СССЛ, «Прокурор проти Фофани та Кондеви» (*Prosecutor v. Fofana and Kondewa*), справа № SCSL-04-14-A, апеляційне рішення, 28 травня 2008 р., п. 140; СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа № SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, п. 185; СССЛ, «Прокурор проти Бріми та інших» (*Prosecutor v. Brima et al.*), справа № SCSL-04-16-T, рішення суду, 20 червня 2007 р., п. 735. Судова палата у справі Нтаганда в МКС також зазначила, що вербування є формою набору, що призводить до «включення особи до лав збройних сил або угруповання». — МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1105. У контексті збройних угруповань вербування тлумачиться широко і не обмежується формальною процедурою, охоплюючи «будь-які дії, внаслідок яких дитина приймається до складу збройного угруповання. Такі дії можуть включати залучення дитини до участі у військових операціях». Див., наприклад, СССЛ, «Прокурор проти Фофани та Кондеви» (*Prosecutor v. Fofana and Kondewa*), справа № SCSL-04-14-A, апеляційне рішення, 28 травня 2008 р., п. 144. Судова практика, що стосується вербування, в першу чергу стосується ситуацій, коли діти були так чи інакше залучені до збройного угруповання як його члени, при цьому вони часто проходять певний військовий вишкіл, направляються до тренувальних таборів, проживають у таборах як члени угруповань або, в деяких випадках, носять військову форму. Див., наприклад, МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga*

були включені до складу збройних угруповань як члени, при цьому вони часто проходять певний військовий вишкіл, направляються до тренувальних таборів, проживають у таборах як члени угруповань або, в деяких випадках, носять військову форму²⁵.

Спираючись на наявну судову практику, не є зрозумілим, чи може вербування дітей для вчинення окремих дій, описаних у довідковій записці та матеріалах справи, за відсутності доказів, що вказують на залучення або зарахування їх в будь-якій формі до відповідних збройних сил, становити злочин вербування.

Національні збройні сили. Нарешті, для того, щоб вважатися завербованою в міжнародному збройному конфлікті, особа повинна бути завербована до лав «національних збройних сил». Термін «національні збройні сили» тлумачиться як такий, що не обмежується збройними силами держави²⁶. МКС, серед іншого, посилається на визначення збройних сил, що міститься у статті 43 Додаткового протоколу I²⁷. У ній передбачається, що «[з]бройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи властями, не визнаними супротивною стороною»²⁸. МКЧХ пояснює з цього приводу, що «це визначення збройних сил охоплює всіх осіб, які воюють від імені сторони конфлікту та які підпорядковуються її командуванню. [...] Визначення, що міститься в Додатковому протоколі I, не розрізняє регулярні збройні сили та інші озброєні угруповання чи підрозділи, а визначає всі збройні сили, угруповання та підрозділи, які перебувають під командуванням, відповідальним перед стороною за поведінку своїх підлеглих, як збройні сили цієї сторони»²⁹. Отже, ключовими критеріями для визначення того, чи входить особа до особового складу збройних сил, є те, чи є утворення, до якого вона належить: а) організованим та б) під командуванням, відповідальним перед стороною конфлікту.

Частина третя статті 43 Додаткового протоколу I також чітко визнає, що держави можуть включати до складу своїх збройних сил воєнізовані або збройні правоохоронні органи³⁰. У Базі даних МКЧХ з питань звичаєвого міжнародного гуманітарного права зазначається, що, хоча включення таких формувань до складу збройних сил зазвичай здійснюється шляхом прийняття офіційного закону (наприклад, парламентського), якщо такого офіційного включення не відбулося, статус таких груп визначається на основі фактів з урахуванням критеріїв визначення збройних сил³¹. Розглядаючи питання статусу поліціантів під час збройного конфлікту, СССЛ підтвердив цей підхід, постановивши, що «статус поліціантів під час збройного конфлікту має визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням результатів аналізу конкретних фактів. Наприклад, підрозділи цивільної поліції можуть бути включені до складу збройних сил,

---

Dyilo), ICC-01/04-01/06-2842, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 14 березня 2012 р., пп. 658, 765, 792, 862, 770–819; СССЛ, «Прокурор проти Фофани та Кондеви» (*Prosecutor v. Fofana and Kondewa*), справа № SCSL-04-14-A, рішення суду, 2 серпня 2007 р., пп. 667–689 та 696–671.

²⁵ Див., наприклад, МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-2842, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 14 березня 2012 р., пп. 658, 765, 792, 862, 770–819; СССЛ, «Прокурор проти Фофани та Кондеви» (*Prosecutor v. Fofana and Kondewa*), справа № SCSL-04-14-A, рішення суду, 2 серпня 2007 р., пп. 667–689 та 696–671.

²⁶ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-803, рішення про підтвердження звинувачень, 29 січня 2007 р., п. 285.

²⁷ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-803, рішення про підтвердження звинувачень, 29 січня 2007 р., пп. 268–285.

²⁸ Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (1977 р.) [надалі — «Додатковий протокол I»], стаття 43.

²⁹ МКЧХ, База даних МГП, Звичаєве право, Правило 4, доступно за адресою: <https://shorturl.at/Qd7Ep>, дата доступу: 28 липня 2025 року.

³⁰ Додатковий протокол I, частина третя статті 43.

³¹ МКЧХ, База даних МГП, Звичаєве право, Правило 4, доступно за адресою: <https://shorturl.at/Qd7Ep>, дата доступу: 28 липня 2025 року.

внаслідок чого поліціанти будуть класифікуватися як комбатанти, а не цивільні особи. Таке включення може відбуватися з погляду чинного закону (*de lege*), шляхом прийняття офіційного закону, або фактично (*de facto*)»³².

У довідковій записці зазначено, що неповнолітніх вербують для вчинення злочинів нествановлені особи, які можуть бути членами централізованої групи, що організує такі злочини. Згідно з матеріалами справ, у деяких випадках ці особи, як видається, мають зв'язки з розвідувальними органами або спецслужбами Російської Федерації. Цієї інформації недостатньо, щоб дійти висновку щодо осіб вербувальників. Якщо буде встановлено, що вербувальники є співробітниками розвідувальних або спеціальних служб Російської Федерації і що служба, до якої вони належать, офіційно входить до складу військових структур, то вони, ймовірно, будуть вважатися членами збройних сил. Якщо ж буде встановлено, що вербувальники є частиною розвідувальних або спеціальних служб Російської Федерації, які офіційно не входять до складу військових структур, то для визначення того, чи є вербувальники членами збройних сил, буде потрібно провести індивідуальний аналіз того, чи відповідають вони критеріям визначення збройних сил, викладеним у статті 43 Додаткового протоколу I, а саме: чи належать вони до особового складу організованих збройних сил, груп або підрозділів, підпорядкованих командування, яке несе відповідальність перед Російською Федерацією за дії своїх підлеглих.

Висновки. На підставі наведеного вище аналізу, зокрема щодо елементу вербування, не видається ймовірним, що фактичний сценарій, описаний у довідковій записці, відповідатиме умовам, необхідним для кваліфікації його як злочину вербування особи або осіб до національних збройних сил.

Використання особи або осіб для активної участі у бойових діях

Останнє можливе правопорушення полягає у «використанні особи або осіб для активної участі у бойових діях». Термін «активна участь у бойових діях» не обмежується поняттям «безпосередня участь у бойових діях», оскільки ця фраза використовується в контексті принципу МГП щодо розмежування комбатантів та некомбатантів³³. Натомість це словосполучення слід тлумачити в «широкому сенсі»³⁴.

Зв'язок із бойовими діями. Усе, що потрібно для того, щоб людина вважалася такою, що брала активну участь у бойових діях, – це «наявність зв'язку між видом діяльності та бойовими діями»³⁵. А саме: «необхідно проаналізувати зв'язок між видом діяльності, для якого

³² СССЛ, «Прокурор проти Сесая» (*Prosecutor v. Sesay et al.*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, пп. 87–88.

³³ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 324–328 («324. Проте, всупереч твердженням пана Лубанги, Апеляційна палата вважає, що термін «активно брати участь у бойових діях» у підпункті вії пункту (е) частини другої статті 8 Статуту не обов'язково має тлумачитися аналогічно термінам «активна» або «безпосередня участь» у контексті принципу розмежування між комбатантами та цивільними особами, як це, зокрема, викладено у загальній статті 3 Женевських конвенцій. [...] 328. Підсумовуючи, Апеляційна палата вважає, що положення міжнародного гуманітарного права не встановлюють, що вираз «активно брати участь у збройних конфліктах» слід тлумачити як такий, що стосується лише форм прямої участі у збройних конфліктах, як це розуміється в контексті принципу розмежування та загальної статті 3 Женевських конвенцій.

³⁴ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 340; МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1108.

³⁵ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 333.

використовується дитина, та бойовими діями, в яких бере участь збройна сила або угруповання, що вчиняє злочин»³⁶.

При проведенні цього аналізу Апеляційна палата МКС керувалася видами діяльності, викладеними в коментарях до Додаткових протоколів та в Проекті Статуту Підготовчого комітету³⁷. Сюди входять як безпосередні бойові дії, так і активна участь у військових операціях, пов'язаних з бойовими діями, таких як розвідка, шпигунство, диверсії, виконання функцій кур'єрів або приманок, а також доставка поставок на передову, за винятком дій, які явно не пов'язані з бойовими діями, таких як доставка продуктів харчування на авіабазу або використання домашнього персоналу в помешканні офіцера³⁸.

МКС та СССЛ виявили низку випадків, коли між видом діяльності, для якого використовувалися діти віком до п'ятнадцяти років, та бойовими діями існував достатній зв'язок, щоб зробити висновок про те, що діти використовувалися для «активної участі в бойових діях». МКС дійшов висновку, що «безсумнівно» використання дітей віком до п'ятнадцяти років для участі в «фактичних бойових діях» свідчить про цей зв'язок³⁹. Також було встановлено, що такі інші дії кваліфікуються як використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях⁴⁰: використання їх як охоронців військових чиновників у зонах конфлікту; для «розвідувальних місій» або «збору розвідувальної інформації»⁴¹; у нападах на цивільних осіб та цивільні об'єкти⁴²; у збройних патрулях, навіть поза «фронтом»⁴³; як шпигунів⁴⁴; у місіях з пошуку продовольства, принаймні там, де це було додатково пов'язано з бойовими діями⁴⁵; а також для перенесення боєприпасів та награбованого майна⁴⁶.

---

³⁶ Див. МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 335; МКС, «Прокурор проти Домініка Онгвена» (*Prosecutor v Dominic Ongwen*), ICC-02/04-01/15-1762-Red, рішення суду, 4 лютого 2021 р., п. 2770; МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1108.

³⁷ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 335.

³⁸ Там само, п. 334.

³⁹ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., пп. 1109, 1125, 1128.

⁴⁰ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 337, 340; МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., пп. 1109, 1126, 1129; СССЛ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*), справа № SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., пп. 1460, 1486, 1526, 1540–1541, 1581–1582; СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, пп. 1731, 1735–1738.

⁴¹ МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., пп. 1127, 1130.

⁴² СССЛ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*), справа № SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., пп. 1462, 1489–1490; 1502–1505; 1516, 1526, 1528, 1565, 1575, 1591–1594; СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, пп. 1719–1724.

⁴³ СССЛ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*) справа № SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., пп. 1523; СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, пп. 1717–1718. Але також див. МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1132.

⁴⁴ СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, п. 1729.

⁴⁵ СССЛ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*), справа №. SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., пп. 1461, 1479–1482, 1509, 1519, 1523, 1528, 1546.

⁴⁶ СССЛ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*), справа №. SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., пп. 1463, 1524, 1565, 1591–1594.

Види діяльності, які не були визнані використанням дітей для «активної участі у бойових діях» через недостатній зв'язок з бойовими діями, включають використання дітей: саме по собі як частину підрозділу збройного угруповання⁴⁷; для охорони затриманих осіб, без додаткових деталей, таких як «кого охороняли й де утримували затриманих»⁴⁸; для патрулювання, де «Палата не змогла встановити наявності військової цілі» і, як видається, патрулювання «було спрямовано на запобігання звичайним злочинам, таким як крадіжки»⁴⁹; для виконання побутових робіт⁵⁰; для пошуку продовольства, якщо це не було пов'язано з веденням бойових дій⁵¹.

Визначення бойових дій. Глувачачи термін «бойові дії», Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне підтримав пропозицію, згідно з якою поняття «бойові дії» охоплює не тільки бойові операції, а й бойові дії, пов'язані з бойовими діями, такі як використання дітей на військових контрольно-пропускних пунктах або в якості шпигунів⁵².

МКС та СССЛ назвали важливими чинниками в цьому контексті «військову мету цих дій, що мають зв'язок з військовими операціями»⁵³, те, як ці дії «чітко пов'язані з військовими операціями та цілями [угруповання]»⁵⁴, були «військовими за своєю природою та безпосередньо підтримували бойові дії»⁵⁵ угруповання, що їхньою метою було «в кінцевому підсумку завдати шкоди або збитків супротивнику»⁵⁶ і що вони були «пов'язані з бойовими діями та безпосередньо підтримували військові операції збройного угруповання»⁵⁷. Вони також вказали на той факт, що діти були озброєні, як на підставу для висновку про те, що вони брали участь у бойових діях⁵⁸, тоді як у ситуаціях, коли дітей використовували як охоронців командирів, той факт, що особи, яких діти охороняли, були законними військовими цілями або ключовими цілями для супротивника, став підставою для висновку, що їхня діяльність була пов'язана з веденням бойових дій⁵⁹.

У довідковій записці описано різноманітні діяння, вчинені неповнолітніми, зокрема підпали транспортних засобів, що належать військовослужбовцям та волонтерам або використовуються ними, будівель територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, обладнання, що обслуговує залізничну інфраструктуру, та офісів АТ «Укрпошта», а також підготовку та

⁴⁷ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 338.

⁴⁸ МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1131.

⁴⁹ Там само, п. 1132.

⁵⁰ СССЛ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*) справа № SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., пп. 1477, 1522; СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, пп. 1730, 1739.

⁵¹ СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, п. 1743.

⁵² Там само, п. 1720. На думку Палати, види дій, які можуть бути кваліфіковані як бойові дії, можуть відрізнятися залежно від особливостей кожного збройного конфлікту та методів ведення війни супротивними сторонами. — СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, п. 1720.

⁵³ МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1130.

⁵⁴ СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, п. 1718.

⁵⁵ Там само, п. 1729.

⁵⁶ Там само, п. 1722.

⁵⁷ СССЛ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*), справа №. SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., п. 1524.

⁵⁸ Там само, п. 1486.

⁵⁹ МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1129; СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, п. 1731.

використання саморобних вибухових пристроїв (СВП) для нападів на об'єкти органів правопорядку (наприклад, відділки поліції) або місця, де перебувають військовослужбовці (наприклад, кафе, магазини). У довідковій записці пропонується робоча гіпотеза про те, що ці напади спрямовані на об'єкти військового призначення, залізничну інфраструктуру та військовий транспорт.

З огляду на наявну судову практику, головним питанням для визначення того, чи можна кваліфікувати вербування неповнолітніх для участі в діяльності, описаній у довідковій записці, як злочин використання особи або осіб для активної участі у бойових діях, є наявність зв'язку між такими видами діяльності та бойовими діями. Важливо зазначити, що для складу злочину, пов'язаного з використанням особи або осіб віком до 15 років для активної участі у бойових діях, не обов'язково, щоб виконавець/вербувальник входив до складу збройних сил. Проте, за обставин, описаних у довідковій записці, важливим фактичним питанням для доведення зв'язку між такими видами діяльності та бойовими діями, ймовірно, буде встановлення особи вербувальників та їхніх зв'язків із збройними силами. Хоча в деяких випадках у матеріалах справ вказується, що вербувальниками, ймовірно, є особи, пов'язані з розвідувальними або спецслужбами Російської Федерації, їхні особи залишаються невідомими або невизначеними. Тому аналіз розгляне два можливі варіанти: вербувальники входять до складу збройних сил Російської Федерації або пов'язані з ними, як детально визначено в попередньому підрозділі⁶⁰, або ж вони не входять до складу збройних сил і не пов'язані з ними. Буде також розглянуто характер об'єктів, проти яких спрямовані дії дітей, а саме: чи можна їх вважати військовими цілями чи цивільними об'єктами, як відповідні фактичні докази для демонстрації зв'язку між їхніми діями та бойовими діями.

Якщо винуватці входять до складу збройних сил або тісно пов'язані з ними. У ситуації, коли вербувальники входять до складу збройних сил або тісно пов'язані з ними, а мета діяння, для якого використовується дитина, може вважатися військовою ціллю⁶¹ (наприклад, напади на транспортні засоби, що належать військовослужбовцям, будівлі ТЦК або місця, де перебуває військовий персонал), видається ймовірним, що — як діяння, спрямовані на завдання шкоди або збитків військовому потенціалу протилежної сторони конфлікту, — необхідний зв'язок між діяннями неповнолітнього та бойовими діями буде встановлено. Відповідно, залучення неповнолітніх до вчинення таких дій може розглядатися як використання їх для активної участі у бойових діях. Характер нападів, наприклад той факт, що в деяких випадках неповнолітні отримували інструкції щодо приготування запалювальних сумішей та виготовлення саморобних вибухових пристроїв, що може вважатися непрямим способом постачання їм зброї, також може свідчити про зв'язок із бойовими діями з тієї ж причини.

Що ж до нападів на будівлі або об'єкти, які, залежно від їхнього характеру та призначення⁶², можуть вважатися цивільними об'єктами, такі як центри соціальної підтримки, обладнання для обслуговування залізничної інфраструктури, офіси АТ «Укрпошта» та відділки поліції, то для кваліфікації таких дій як використання особи для активної участі у бойових діях також необхідно продемонструвати зв'язок між нападами на ці об'єкти та бойовими діями. Як зазначалося раніше, міжнародні трибунали кваліфікували як активну участь у бойових діях широкий спектр діянь, зокрема напади на цивільних осіб та цивільні об'єкти, що

⁶⁰ Див. [вище](#) обговорення визначення поняття «національні збройні сили» у контексті злочину вербування.

⁶¹ На підставі інформації, що міститься в довідковій записці, неможливо визначити, чи є ці будівлі або споруди військовими цілями чи цивільними об'єктами. Цей аналіз буде залежати від їхнього характеру, місця розташування, призначення або використання для ефективного сприяння воєнним діям, а також від того, чи їхнє часткове або повне знищення, захоплення або нейтралізація в обставинах, що склалися на той момент, дасть певну військову перевагу.

⁶² Там само.

супроводжувалися ампутаціями, вбивствами, звалтуваннями та знищенням майна⁶³. Хоча жоден із цих прикладів не відповідає наведеним фактам, за аналогією, дії, спрямовані проти такої цивільної інфраструктури, також можуть вважатися достатньо пов'язаними з бойовими діями, щоб становити активну участь у них. Однак у такому випадку особливо важливим доказовим фактором для підтвердження існування зв'язку між діяльністю дітей, спрямованою проти цивільних об'єктів, та бойовими діями буде статус вербувальників як військовослужбовців збройних сил.

Іншими чинниками, що підтверджують зв'язок між діями дітей та бойовими діями в такому сценарії, можуть бути також характер діянь, наприклад, коли неповнолітні отримують інструкції щодо приготування запальовальних сумішей та виготовлення саморобних вибухових пристроїв, що може розглядатися як непрямий спосіб постачання їм зброї. Відповідно до аргументації у справі «Сесай та інші» в Спеціальному суді щодо Сьєрра-Леоне, де Судова палата постановила, що в збройному конфлікті, який характеризується систематичним насильством проти цивільного населення⁶⁴, «активна участь у бойових діях» включає злочини проти цивільного населення, також можна було б довести, що повторювані напади такого характеру на цивільну інфраструктуру України, як невід'ємна частина ведення бойових дій Російською Федерацією, встановлюють достатній зв'язок між подібними діяннями та бойовими діями.

Якщо виконавці не входять до складу збройних сил або не тісно пов'язані з ними. У разі альтернативного припущення, що особи, які здійснюють вербування, не є членами збройних сил Російської Федерації або не мають тісних зв'язків із ними, стає менш очевидним, чи можна вважати діяльність неповнолітніх, описану в довідковій записці, пов'язаною з бойовими діями, тобто чи може їхнє використання становити злочин використання особи для активної участі в бойових діях.

Як зазначалося вище, ідентифікація вербувальників як військовослужбовців збройних сил надасть вагомі докази необхідного зв'язку між видами діяльності, для яких використовуються діти, та бойовими діями. Однак елементи складу злочину «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях» не вимагають, щоб особа, яка вчинила злочин, входила до складу або була пов'язана зі збройними силами чи угрупованням, які беруть участь у бойових діях, до яких залучаються діти. Отже, елементи складу злочину, вочевидь, не виключають можливості притягнення до відповідальності особи за використання дитини для активної участі у бойових діях, якщо така особа сама не входить до складу збройних сил чи угруповань, які беруть участь у бойових діях, до яких залучена дитина, і не пов'язана з ними.

---

⁶³ СССЛ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*), справа № SCSL-03-01-Т, рішення суду, 18 травня 2012 р., пп. 1462, 1489–1490; 1502–1505; 1516, 1526, 1528, 1565, 1575, 1591–1594; СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-Т, рішення суду, 2 березня 2009 року, пп. 1719–1724.

⁶⁴ Судова палата СССЛ у справі «Сесай та інші» зауважила, що «види діянь, які можуть бути охарактеризовані як бойові дії [...], можуть відрізнитися залежно від особливостей кожного збройного конфлікту та способу дій супротивних сторін». У контексті конфлікту в Сьєрра-Леоне Палата пояснила, що «часті та жорстокі акти насильства, спрямовані проти цивільного населення, були характерною рисою операцій» збройних угруповань. Крім того, вона зазначила, що напади на цивільних осіб, скоєні дітьми, були «безпосередньо пов'язані з бойовими діями, оскільки зазвичай відбувалися, коли діти були озброєні та перебували в компанії дорослих бійців і командирів», а також що «метою злочинів [нападів на цивільних осіб] було насамперед завдати шкоди або збитків супротивнику» шляхом знищення його підтримки, захоплення міст, зміцнення контролю над територією, руйнування території та збереження контролю над критично важливими ресурсами. На цій підставі Судова палата дійшла висновку, що «в умовах збройного конфлікту, де насильство проти цивільного населення було невід'ємною і визначальною рисою ведення бойових дій, поняття активної участі в бойових діях охоплює злочини, вчинені проти цивільного населення». Див. СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-Т, рішення суду, 2 березня 2009 року, пп. 1720–1724.

Проте в міжнародній судовій практиці, що стосується цього злочину, дотепер розглядалися виключно фактичні ситуації, в яких особа, яка використовує дитину для активної участі у бойових діях, була членом або приєдналася до збройних сил чи угруповань, що беруть участь у бойових діях, в яких бере участь дитина. Визнаючи необхідність довести «наявність зв'язку між видом діяльності та бойовими діями»⁶⁵, в яких бере участь дитина, судова практика відобразила цей фактичний компонент, пояснивши, що «необхідно проаналізувати зв'язок між видом діяльності, для якого використовується дитина, та бойовими діями, в яких бере участь збройна сила або угруповання, що вчиняє злочин»⁶⁶ (виділення додано). Досі міжнародні трибунали не розглядали сценарій, за якого особа, яка вчинила це правопорушення, не є членом збройних сил або угруповання, що бере участь у бойових діях, до яких залучається дитина.

Оскільки елементи складу злочину не виключають такої можливості, цілком імовірно, що може бути встановлено зв'язок між видами діяльності, для яких використовується дитина, та бойовими діями в ситуаціях, коли самі виконавці не є членами збройних сил або угруповань, що беруть участь у бойових діях, і не пов'язані з ними. Хоча в фактичному сценарії, описаному в довідковій записці, ідентифікація вербувальників як військовослужбовців збройних сил або осіб, пов'язаних із ними, надає особливо вагомі докази зв'язку між бойовими діями та діями дітей, за відсутності таких доказів такий зв'язок можна продемонструвати за допомогою інших факторів, таких як військовий характер цілей або характер дій, для яких використовуються діти, що в деяких випадках включало інструктаж із виготовлення саморобних вибухових пристроїв.

Висновки. На підставі цього аналізу, за певних обставин, а саме, коли є достатньо доказів, що пов'язують види діяльності, для яких використовувалася дитина, з бойовими діями, дії вербувальників, описані в довідковій записці, можуть бути кваліфіковані як злочин використання особи або осіб для активної участі в бойових діях.

Об'єктивний елемент 2: Така особа чи особи не досягли віку 15 років.

Другий об'єктивний елемент злочину вимагає, щоб особа або особи, яких призивають, вербують або використовують, були молодшими за 15 років. Обговорення цього вікового порогу див. у [розділі 1.1.1.](#)

На основі наданої інформації, неповнолітні, яких було завербовано для вчинення дій, описаних у довідковій записці, були віком від 12 до 18 років. Відповідно, особи, які вербують неповнолітніх для вчинення таких дій, можуть бути притягнуті до відповідальності за злочин лише в тому випадку, якщо вони вербували особу, яка на момент призову, вербування або використання для участі у бойових діях не досягла 15-річного віку.

b. Суб'єктивні елементи

Що стосується суб'єктивних елементів, загальна частина Кримінального кодексу України в розділі V (статті 23, 24 та 25) визначає суб'єктивні елементи («*mens rea*»), які застосовуються до всіх злочинів, що розглядаються українськими судами, в тому числі до злочину використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях відповідно до статті 438

⁶⁵ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 333.

⁶⁶ Див. МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-3121-Red, рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дїїло проти його засудження, 1 грудня 2014 р., п. 335; МКС, «Прокурор проти Домініка Онгвена» (*Prosecutor v Dominic Ongwen*), ICC-02/04-01/15-1762-Red, рішення суду, 4 лютого 2021 р., п. 2770; МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 1108.

ККУ. Крім того, цей злочин вимагає наявності додаткового суб'єктивного елементу: виконавець «знав або повинен був знати, що така особа або особи молодше 15 років»⁶⁷.

Суб'єктивний елемент 1: Прямий або непрямий умисел або необережність за статтями 23, 24 та 25 ККУ

На основі інформації, наданої в довідковій записці, видається, що вербувальники мали намір використати особу або осіб для активної участі у бойових діях. Відповідно, вимоги щодо суб'єктивних елементів буде задоволено. Вербування неповнолітніх здійснюється через публічні Telegram-канали під виглядом пропозиції постійної або тимчасової роботи. У записці йдеться про вербувальників, які «активно шукають виконавців через месенджери, публікуючи оголошення з пропозиціями “ризикованої роботи” або подібних послуг в обмін на грошову винагороду». Неповнолітні отримують «інструкції щодо приготування запальовальних сумішей, виготовлення саморобних вибухових пристроїв (СВП), видалення повідомлень, запису своїх дій на відео тощо», а об'єкт підпалу або вибуху «вибирається та/або затверджується організатором злочину через Інтернет». У деяких випадках у матеріалах справ зазначено, що неповнолітні повинні були надсилати вербувальникам фотографії або відео, щоб підтвердити виконання завдання. Те, що вербувальники активно шукають осіб для виконання «ризикованих» завдань, надають їм інструкції щодо виготовлення СВП та запальних сумішей, а також обирають або затверджують ціль діяння, може демонструвати, що вони мають намір використовувати неповнолітніх для активної участі у бойових діях.

Суб'єктивний елемент 2: Виконавець знав або мав знати, що така особа чи особи не досягли віку 15 років.

Другий суб'єктивний елемент злочину вимагає, щоб виконавець знав або повинен був знати, що такій особі або особам ще не виповнилося 15 років. Міжнародна судова практика підтвердила, що можна встановити, чи знав виконавець про вік осіб, яких призивали, вербували або використовували для активної участі у бойових діях. Міжнародні трибунали дійшли висновку, що виконавці мали знати вік дітей, виходячи, наприклад, з того, що вони мали часті, прямі контакти з дітьми, які «очевидно були молодші 15 років»⁶⁸, що вони закликали молодь приєднуватися до їх збройного угруповання, в тому числі закликаючи «батьків і сім'ї віддавати своїх дітей до угруповання»⁶⁹, що існували процеси відбору або реєстрації, спрямовані саме на створення «підрозділів маленьких хлопчиків» та «підрозділів маленьких дівчаток» у складі збройних сил або угруповань⁷⁰, а також на підставі самої лише поширеності дітей віком до

⁶⁷ МКС, «Елементи злочинів», підпункт ххvі пункту b частини другої статті 8; МКС, «Прокурор проти Домініка Онгвена» (*Prosecutor v Dominic Ongwen*), ICC-02/04-01/15-1762-Red, рішення суду, 4 лютого 2021 р., п. 2772; МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2666-Red, рішення щодо апеляції пана Боско Нтаганда та Прокурора проти рішення Судової палати VI від 8 липня 2019 р. під назвою «Рішення», 30 березня 2021 р., пп. 1103, 1176, 1190–1195; МКС, «Прокурор проти Жермена Катанги» (*Prosecutor v. Germaine Katanga*), ICC-01/04-01/07-3436-tENG, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 7 березня 2014 року, п. 1048; МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-2842, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 14 березня 2012 р., пп. 1013(i), 1018(iii); CCCJ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*) справа № SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., п. 439; CCCJ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, пп. 190–193; CCCJ, «Прокурор проти Фофани та Кондеви» (*Prosecutor v. Fofana and Kondewa*), справа № SCSL-04-14-A, рішення суду, 2 серпня 2007 р., пп. 195–196; CCCJ, «Прокурор проти Бріми та інших» (*Prosecutor v. Brima et al.*), справа № SCSL-04-16-T, рішення суду, 20 червня 2007 р., п. 729.

⁶⁸ МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., пп. 387–389, 1191–1192.

⁶⁹ Там само, пп. 1193–1194.

⁷⁰ Див., наприклад, CCCJ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*), справа № SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., пп. 1378, 1419, 1424; CCCJ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа №. SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, пп. 1745–1746.

п'ятнадцяти років у відповідних збройних силах або угрупованнях⁷¹. Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне також підтвердив, що систематичне використання осіб віком до 15 років у бойових діях може бути достатнім доказом того, що виконавці мали підстави знати про вік цих дітей⁷².

Виходячи з інформації, що міститься в довідковій записці, яка вказує на те, що вербування відбувається дистанційно через публічні канали у соцмережах, незрозуміло, чи знають особи, які вербують неповнолітніх для вчинення цих дій, вік тих, кого вони вербують. За наявності доказів, які б вказували на те, що особа, з якою вони спілкуються, є молодшою за 15 років, можна довести, що виконавці мали підстави про це знати. Наприклад, це може включати характер мови, якою користується неповнолітня особа у спілкуванні, його/її розуміння обставин, інформацію, що міститься в його/її профілі в соцмережах, або інші докази, які вказують на те, що виконавець мав підстави знати, що особі, з якою він спілкувався, було менше 15 років.

Так само, з огляду на висновки міжнародних судів про те, що послідовна практика призову або вербування осіб віком до 15 років або використання їх для участі у бойових діях є достатньою для того, щоб довести, що виконавець знав про те, що таким особам було менше 15 років, докази, що свідчать про таку практику в такому випадку, можуть підтвердити висновок про те, що виконавці мали підстави знати, що особам, яких вони вербували, не виповнилося 15 років. У цьому контексті можуть бути важливими докази, що свідчать про те, що діти віком до 15 років є основною або виключною ціллю таких заходів з вербування. І навпаки, якщо такі спроби вербування також спрямовані на дорослих, довести таку практику буде складніше.

Якщо докази не вказують на те, що виконавці знали, що особи, яких вони вербували для участі у бойових діях, молодші 15 років, цей суб'єктивний елемент все одно може бути встановлений, якщо можна довести, що виконавець повинен був про це знати. Стандарт «повинен був знати, що такій особі або особам було менше 15 років» тлумачиться як вимога, щоб виконавець злочину: а) не знав, що жертвам було менше п'ятнадцяти років на момент їх призову, вербування або використання для активної участі у бойових діях; та б) не знав про це, оскільки не діяв з належною ретельністю в відповідних обставинах (можна стверджувати, що підозрюваний «повинен був знати», лише якщо його необізнаність є наслідком невиконання ним обов'язку діяти з належною ретельністю)⁷³. СССЛ також зазначив, що «у випадках, коли виникали сумніви щодо того, чи особа, яка була викрадена або пройшла підготовку, була молодшою за 15 років, обов'язком винних осіб було встановити вік цієї особи»⁷⁴.

⁷¹ Див., наприклад, СССЛ, «Прокурор проти Тейлора» (*Prosecutor v. Taylor*), справа № SCSL-03-01-T, рішення суду, 18 травня 2012 р., пп. 1367, 1393, 1410, 1416, 1418, 1422, 1431, 1438, 1446, 1450, 1455.

⁷² Судова палата СССЛ у справі «Бріма та ін.» зазначила: «Незаконне вербування та/або використання дітей як комбатантів не було ізольованим, локалізованим або випадковим явищем. Хоча “широке або систематичне використання” дітей не є основним елементом для встановлення відповідальності відповідно до пункту (с) статті 4 Статуту, Судова палата вважає, що ця інформація може бути корисною для оцінки того, чи “знав або повинен був знати” виконавець, що завербованим особам було менше 15 років». Аналогічно, у справі «Сесай та ін.» Судова палата СССЛ дійшла висновку, що «послідовна практика використання осіб віком до 15 років у бойових діях була достатньою, щоб змусити виконавців усвідомити, що існує значна ймовірність того, що особам, яких вони використовували у бойових діях, було менше 15 років. Той факт, що виконавці могли не завжди усвідомлювати вік осіб, яких вони використовували, не має значення, оскільки вони мали підстави знати про їхній вік. Див. СССЛ, «Прокурор проти Бріми та інших» (*Prosecutor v. Brima et al.*), справа № SCSL-04-16-T, рішення суду, 20 червня 2007 р., п. 1248; СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа № SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, п. 1745.

⁷³ МКС, «Прокурор проти Томаса Лубанги Дїїло» (*Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*), ICC-01/04-01/06-803, рішення про підтвердження звинувачень, 29 січня 2007 р., п. 358.

⁷⁴ СССЛ, «Прокурор проти Сесая, Каллона та Гбао» (*Prosecutor v. Sesay, Kallon and Gbao*), справа № SCSL-04-15-T, рішення суду, 2 березня 2009 року, п. 1704.

З інформації, наведеної в довідковій записці, не зрозуміло, чи вживали виконавці заходів для встановлення віку осіб, яких вони вербують через соціальні мережі. Якщо докази вказують на те, що виконавці вербують осіб, не вживаючи обґрунтованих та здійснених заходів для встановлення віку осіб, яких вони вербують, умова наявності суб'єктивного елементу, який вимагає, щоб виконавець «мав знати, що така особа або особи були віком до 15 років», ймовірно, буде виконана.

с. Контекстуальні елементи

Нарешті, встановлення факту воєнного злочину «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях» вимагає наявності контекстуальних елементів, спільних для всіх воєнних злочинів.

Контекстуальний елемент 1: Дії відбувалися в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним.

Перший контекстуальний елемент вимагає наявності двох складових: а) існування міжнародного збройного конфлікту; та б) зв'язку між діянням та збройним конфліктом. У цій записці не вважається за необхідне розглядати визначення міжнародного збройного конфлікту та його застосування в Україні, оскільки передбачається, що ця частина першого контекстуального елемента є дотриманою.

Другий компонент цього контекстуального елемента вимагає, щоб діяння було пов'язане з міжнародним збройним конфліктом. Це передбачає, що поведінка виконавця була достатньо тісно пов'язана з бойовими діями, а саме: конфлікт відіграв суттєву роль у здатності виконавця вчинити злочин, у прийнятті рішення про його вчинення або у зв'язку з метою його вчинення⁷⁵. Для того щоб вимога щодо зв'язку була виконана, діяння виконавця не обов'язково має вчинятися під час бойових дій, і необхідний зв'язок може бути встановлений навіть у випадку злочинів, які за часом або місцем вчинення віддалені від фактичних бойових дій⁷⁶. Аналогічно, збройний конфлікт не обов'язково мав бути причиною вчинення злочину⁷⁷.

Чинники, що вказують на зв'язок між злочином та відповідним збройним конфліктом, можуть включати таке: (1) виконавець є комбатантом; (2) жертва є некомбатантом або є членом супротивної сторони; та (3) злочин можна вважати таким, що служить кінцевій меті військової кампанії; (4) той факт, що злочин вчинено під час або в контексті виконання службових обов'язків виконавця⁷⁸. Цей перелік чинників не слід вважати вичерпним.

На підставі інформації, що міститься в довідковій записці, не ясно, чи в кожному випадку буде доведено зв'язок зі збройним конфліктом, необхідний для кваліфікації дій осіб, які вербують неповнолітніх, як воєнні злочини. Щоб продемонструвати необхідний зв'язок, потрібно провести аналіз кожного окремого випадку.

---

⁷⁵ МКС, «Прокурор проти Жермена Катанги» (*Prosecutor v. Germaine Katanga*), ICC-01/04-01/07-3436-tENG, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 7 березня 2014 року, п. 1176; МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v. Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 731.

⁷⁶ МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v. Bosco Ntaganda*), ICC-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 731.

⁷⁷ МКС, «Прокурор проти Жермена Катанги» (*Prosecutor v. Germaine Katanga*), ICC-01/04-01/07-3436-tENG, рішення відповідно до статті 74 Статуту, 7 березня 2014 року, п. 1176.

⁷⁸ МКС, «Прокурор проти Жермена Катанги та Матьє Нгуджоло Чуйі» (*Prosecutor v. Germain Katanga and Mathieu Ngujolo Chui*), ICC-01/04-01/07-717, рішення про підтвердження звинувачень, 30 вересня 2008 р., п. 382.

Якщо буде доведено, що вербувальники є військовослужбовцями збройних сил Російської Федерації, зв'язок зі збройним конфліктом буде продемонстровано на підставі того, що винні особи є комбатантами. Докази необхідного зв'язку з конфліктом будуть особливо переконливими, якщо цілі діянь, вчинених дітьми, також можуть вважатися військовими цілями⁷⁹, такими як напади на транспортні засоби, що належать військовослужбовцям, будівлі ТЦК або місця, де перебувають військовослужбовці. У подібному сценарії як особа виконавців, так і характер діянь дітей, які можна вважати такими, що слугують кінцевій меті військової кампанії, підтверджують чіткий зв'язок між діями виконавців та збройним конфліктом.

У випадках, коли об'єкти, проти яких спрямовані діяння дітей, за своїм характером та призначенням можуть вважатися цивільними об'єктами⁸⁰, такими як центри соціальної підтримки, обладнання для обслуговування залізничної інфраструктури, відділення АТ «Укрпошта» та відділки поліції, ідентифікація виконавців як військовослужбовців збройних сил Російської Федерації, ймовірно, буде достатньою для доведення наявності зв'язку зі збройним конфліктом. Подібним чином, якщо докази вказують на те, що вербувальники насправді не входять до складу збройних сил, але об'єктами діянь дітей є військові цілі, це також, вочевидь, буде достатнім для доведення наявності необхідного зв'язку між діями винуватця та збройним конфліктом.

Якщо зв'язок зі збройним конфліктом не може бути доведений ані через належність виконавця до збройних сил, ані через військовий характер об'єкта діянь неповнолітнього, необхідні інші докази, що свідчать про те, що конфлікт відіграв суттєву роль у здатності виконавця вчинити злочин, у прийнятті рішення про його вчинення або у меті його вчинення. У цьому аспекті МТРК підтвердив, що злочини, скоєні цивільними особами або некомбатантами під «приводом» конфлікту, також можуть вважатися достатньо тісно пов'язаними з бойовими діями, щоб задовольнити вимогу про зв'язок зі збройним конфліктом⁸¹. Відповідно, необхідний зв'язок зі збройним конфліктом може бути встановлений навіть у тих випадках, коли виконавці є цивільними особами або некомбатантами, а об'єкти, проти яких спрямовані діяння дітей, не є військовими цілями, якщо можна надати інші докази того, що конфлікт відіграв суттєву роль у здатності виконавця вчинити злочин, у прийнятті рішення про його вчинення або у зв'язку з метою його вчинення.

Контекстуальний елемент 2: Виконавець усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про існування збройного конфлікту.

І нарешті, другий контекстуальний елемент, необхідний для того, щоб дія становила злочин «Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях», вимагає, щоб виконавець усвідомлював фактичні обставини, які підтверджують наявність збройного конфлікту. Як чітко впливає з «Елементів злочинів» МКС та судової практики МКС і МТКЮ, від виконавця злочину не вимагалось проводити юридичну оцінку наявності міжнародного збройного конфлікту або усвідомлювати, що ситуація кваліфікується як така, але він/вона повинен/повинна був/була усвідомлювати фактичні обставини, що підтверджували наявність збройного конфлікту⁸².

⁷⁹ На підставі інформації, що міститься в довідковій записці, неможливо визначити, чи є ці будівлі або споруди військовими цілями чи цивільними об'єктами. Цей аналіз буде залежати від їхнього характеру, місця розташування, призначення або використання для ефективного сприяння воєнним діям, а також від того, чи їхнє часткове або повне знищення, захоплення або нейтралізація в обставинах, що склалися на той момент, дасть певну військову перевагу.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ СССЛ, «Прокурор проти Семанзи» (*Prosecutor v. Semanza*), справа № ICTR-97-20-T, рішення і вирок суду, 15 травня 2003 р., п. 518.

⁸² МТКЮ, «Прокурор проти Прліча та ін.» (*Prosecutor v. Prlić et al.*), справа № IT-04-74-A, апеляційне рішення, 29 листопада 2017 р., п. 2392; МТКЮ, «Прокурор проти Налетіліча та Мартіновича» (*Prosecutor v. Naletilić and*

Без інформації про особу виконавців дій, описаних у довідковій записці, неможливо перевірити, чи буде виконана умова наявності цього контекстуального елемента. Однак, враховуючи загальний контекст, видається ймовірним, що задовольнити цю вимогу не буде складно.

1.2 Міркування щодо розслідування та кримінального переслідування з боку ОГП у контексті відповідальності вербувальників

Наразі лише неповнолітні, які були завербовані для вчинення діянь, описаних у довідковій записці, притягуються до відповідальності як безпосередні виконавці тяжких або особливо тяжких злочинів відповідно до ККУ. Жодного з вербувальників не притягнуто до відповідальності, оскільки їх особи не встановлено. На основі правового аналізу, проведеного в розділі 1.1, у цьому другому розділі детально висвітлюються питання проведення слідчих дій та судового розгляду для притягнення до відповідальності вербувальників. У цьому розділі розглядаються такі питання:

- Необхідність вжиття ОГП всіх можливих заходів для забезпечення належного переслідування у судовому порядку вербувальників з метою приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів.
- Практичні міркування щодо розслідування та кримінального переслідування з боку ОГП.

1.2.1 Офіс Генерального прокурора повинен вжити всіх можливих заходів для забезпечення належного кримінального переслідування вербувальників

Згідно з низкою міжнародних правових документів, учасницею яких є Україна, зокрема Конвенцією про права дитини та Додатковими протоколами до Женевських конвенцій, держави зобов'язані вживати всіх можливих заходів для того, щоб діти віком до 15 років не брали безпосередньої участі у бойових діях⁸³. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах також вимагає від держав вживати правових, адміністративних та інших заходів, щоб забезпечити ефективне виконання положень Протоколу⁸⁴. Зокрема, це передбачає забезпечення того, щоб військовослужбовці збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали безпосередньої участі у бойових діях, а також запобігання вербуванню або використанню дітей віком до 18 років збройними угрупованнями, включаючи прийняття необхідних законодавчих заходів для заборони та криміналізації таких методів⁸⁵.

Ці зобов'язання також викладені у Паризьких принципах 2007 року щодо дітей, пов'язаних із збройними силами або збройними угрупованнями, — сукупності міжнародних керівних принципів, схвалених державами, щодо захисту дітей від вербування та використання збройними силами або групами та підтримки їхнього безпечного звільнення та реінтеграції в цивільне життя. У Паризьких принципах дитина, пов'язана зі збройними силами або угрупованнями, визначається як будь-яка особа віком до 18 років, яка є або була завербована чи

Martinović), справа № IT-98-34-A, рішення, 3 травня 2006 р., пп. 116–121; МКС, «Прокурор проти Боско Нтаганда» (*Prosecutor v Bosco Ntaganda*), ІСС-01/04-02/06-2359, рішення суду, 8 липня 2019 р., п. 733.

⁸³ Конвенція про права дитини (1989), ч. 2 статті 38; Додатковий протокол I, ч. 2 статті 77; Додатковий протокол II до Женевських конвенцій (1977) [надалі — «Додатковий протокол II»], п. (с) ч. 3 статті 4.

⁸⁴ Стаття 6 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

⁸⁵ Там само, статті 1 і 4.

використовувалася збройними силами або угрупованнями в будь-якій якості⁸⁶. Хоча залишається незрозумілим, чи можна вважати вербувальників членами російських збройних сил або пов'язаними з ними, проте очевидно, що між вербуванням і використанням дітей та збройним конфліктом існує зв'язок. Отже, Паризькі принципи забезпечують зручну правову основу для захисту та поводження з дітьми, про яких йдеться у довідковій записці.

Паризькі принципи закликають держави покласти край безкарності тих, хто незаконно вербує або використовує дітей у збройних конфліктах, та вжити всіх можливих заходів для забезпечення належного судового переслідування винних⁸⁷. У Практичному посібнику до Паризьких принципів також зазначається: «Держави несуть основну відповідальність за притягнення до відповідальності осіб, винних у вербуванні та використанні дітей. Тому судові системи та процеси національного рівня повинні розслідувати випадки вербування дітей та, де це доречно, переслідувати та виносити покарання винним»⁸⁸.

Отже, відповідно до міжнародних стандартів, Офіс Генерального прокурора слід заохочувати, де це можливо, розслідувати та притягати до відповідальності осіб, які підозрюються у незаконному використанні дітей для вчинення діянь, описаних у довідковій записці. При визначенні пріоритетів у проведенні слідчих дій та судового розгляду щодо діянь, описаних у довідковій записці, ОГП рекомендується першочергово зосередитися на встановленні особи вербувальників та їх причетності до злочинів.

1.2.2. Практичні міркування щодо розслідування та кримінального переслідування з боку ОГП

Як детально пояснено у розділі вище, дії осіб, які вербують дітей для вчинення видів діяльності, описаних у довідковій записці, можуть бути кваліфіковані як воєнний злочин «Використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях», що карається згідно зі статтею 438 ККУ.

Однак питання про те, чи можна кваліфікувати конкретні дії, описані в довідці, як злочин за фактом використання дитини віком до 15 років для активної участі у бойових діях, все одно потребує індивідуального аналізу з боку ОГП.

Успішне притягнення до відповідальності вербувальників на підставі воєнного злочину, що полягає у використанні дітей віком до 15 років для активної участі у бойових діях, наштовхується на низку труднощів, пов'язаних із доказовою базою та юридичною невизначеністю, які може бути важко подолати. Головною складністю у притягненні до відповідальності вербувальників за воєнний злочин «Використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях» буде доведення як зв'язку між діяльністю, для якої використовується дитина, та бойовими діями, так і більш широкої вимоги про наявність зв'язку між діями виконавця та збройним конфліктом. У цьому сенсі встановлення особи вербувальників, ймовірно, матиме вирішальне значення.

Особи вербувальників. На підставі інформації, що міститься в довідковій записці, основною проблемою для доказування вини осіб, які вербують неповнолітніх для вчинення злочину, пов'язаного з використанням дітей віком до 15 років для активної участі в бойових діях, є те, що

⁸⁶ Паризькі принципи: Принципи та керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або збройними угрупованнями (лютий 2007 р.), п. 2.1 [надалі — «Паризькі принципи»].

⁸⁷ Паризькі принципи, пп. 8.1 та 6.18.

⁸⁸ Паризькі принципи: Практичний посібник (2002), доступно за адресою: <https://shorturl.at/qq0LR>, дата доступу: 25 липня 2025 року, с. 348.

особи вербувальників невідомі. Хоча в деяких випадках у матеріалах справ вказується, що вербувальниками, ймовірно, є особи, пов'язані з розвідувальними або спецслужбами Російської Федерації, їхні особи залишаються невідомими або невизначеними. Це не тільки ставить фундаментальну проблему ідентифікації винних у скоєнні злочину, але й викликає особливі юридичні та доказові проблеми, пов'язані з встановленням зв'язку між діями неповнолітніх та бойовими діями, а також між злочином у більш широкому сенсі та збройним конфліктом, що необхідно для кваліфікації таких дій як воєнний злочин, що полягає у використанні дітей віком до 15 років для активної участі в бойових діях.

Доведення зв'язку між видами діяльності, для яких використовували дитину, та бойовими діями

Що ж до самого визначення злочину, яке, як зазначено в розділі 1, вимагає, щоб вид діяльності, для якого використовувалася дитина, був пов'язаний з бойовими діями, вирішальне значення можуть мати особистість вербувальників та те, чи є вони членами збройних сил Російської Федерації або тісно пов'язані з ними в розумінні статті 43 Додаткового протоколу I.

Як зазначалося раніше, хоча міжнародна судова практика ще не розглядала фактичні випадки, коли виконавець, який не є членом збройних сил або угруповання, використовував дитину для активної участі у бойових діях, для встановлення ознак складу злочину така належність з боку виконавця не є обов'язковою. Однак ідентифікація виконавців як військовослужбовців збройних сил або осіб, тісно пов'язаних із ними, все одно буде вагомим доказовим фактором на користь встановлення необхідного зв'язку між видами діяльності, для яких використовувалася дитина, та бойовими діями.

Відповідно, справа, в якій фігурують виконавці, які входять до складу збройних сил у значенні статті 43 Додаткового протоколу I, забезпечить найбільш вагому підставу для звинувачення у використанні дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях. У цьому сенсі справа, в якій фігурує виконавець, що є членом збройних сил, а об'єктом діяння, для якого використовується дитина, є також військова ціль, забезпечить найпереконливіші докази необхідного зв'язку між діями дитини та бойовими діями. Якщо об'єктом діяння дитини є цивільний об'єкт, то статус виконавця як військовослужбовця збройних сил також буде важливим, а подекуди й незамінним, фактором для доведення необхідного зв'язку з бойовими діями.

Відтак, встановлення особи та належності вербувальників є важливим елементом розслідування не тільки для того, щоб притягнути їх до відповідальності, але й для того, щоб мати підстави для початку кримінального провадження за фактом вчинення воєнного злочину «Використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у бойових діях».

Доведення зв'язку зі збройним конфліктом

Схожий, хоча й не тотожний, аналіз застосовують і до необхідності дотримання контекстуальних елементів воєнних злочинів, зокрема доведення необхідного зв'язку між діями виконавця та збройним конфліктом. Вагомі докази зв'язку зі збройним конфліктом надасть ідентифікація винних як військовослужбовців збройних сил у значенні статті 43 Додаткового протоколу I. Докази, що підтверджують зв'язок зі збройним конфліктом, будуть особливо вагомими у ситуації, коли метою діяння, для якого використовувалася дитина, також є військова ціль.

Якщо ж виконавець не входить до складу збройних сил, як видається, буде важливим характер цілі діяння, для якого використовується дитина. Якщо діяння, для якого використовується дитина, спрямоване на військову ціль, необхідні докази зв'язку зі збройним конфліктом, ймовірно, будуть очевидними, оскільки таке діяння можна розуміти як таке, що слугувало кінцевій меті військової кампанії. Якщо діяння, для якого використовується дитина, натомість спрямоване на цивільний об'єкт, продемонструвати зв'язок зі збройним конфліктом буде складніше. У такій ситуації необхідно буде надати інші докази того, що конфлікт відіграв суттєву роль у здатності виконавця вчинити злочин, у прийнятті рішення про його вчинення або у зв'язку з метою його вчинення.

Подібно до аналізу необхідного зв'язку між діяннями дитини та бойовими діями для встановлення наявності об'єктивних елементів злочину, найпереконливішим прикладом для встановлення контекстуального елемента, який вимагає, щоб діяння виконавця відбувалося в контексті збройного конфлікту та було пов'язане з ним, буде випадок, коли виконавець є членом збройних сил, а діяння, для якого було використано дитину, було спрямовано проти військової цілі.

У випадках, коли важко кваліфікувати такі дії як воєнний злочин, пов'язаний з використанням дітей віком до 15 років для активної участі у бойових діях, ОГП має розглянути інші відповідні звинувачення, зокрема ті, що наразі застосовуються для притягнення до відповідальності неповнолітніх як безпосередніх виконавців, а також форми відповідальності, що відображають відносини між вербувальником та дитиною, яка безпосередньо вчинила злочин.

Вік дітей. Очевидним обмеженням звинувачення у використанні дітей віком до 15 років для активної участі у бойових діях у поточній редакції статті 438 ККУ є те, що воно може застосовуватися лише до осіб, які вчинили злочин, коли дитина була віком до 15 років на момент її використання для активної участі у бойових діях. Інші звинувачення, зокрема ті, що наразі застосовуються ОГП для переслідування неповнолітніх, а також пов'язані з ними види відповідальності, що застосовуються до дій вербувальників, дали б змогу розширити рамки переслідування осіб, які вербують дітей віком понад 15 років.

Крім того, у випадках, які підпадають під визначення воєнного злочину на підставі віку жертви, в ситуаціях, коли дітей вербують дистанційно через соціальні мережі, надання доказів того, що виконавець знав про вік дитини, щоб задовольнити суб'єктивні елементи злочину, може становити проблему з точки зору доказовості. Виходячи з міжнародної судової практики, цю проблему можна вирішити, надавши докази того, що виконавець «повинен був знати», що дитина була молодша 15 років, але не провів необхідної перевірки.

Рекомендація. Ґрунтуючись на аналізі поведінки, викладеному в розділі 1.1, та відповідних міркуваннях щодо доказів, обговорених вище, важливо буде оцінити сильні та потенційні слабкі сторони застосування звинувачення у воєнному злочині, пов'язаному з використанням дітей віком до 15 років для активної участі у бойових діях, до дій вербувальників, порівняно з іншими відповідними звинуваченнями у «внутрішніх» злочинах та/або формами відповідальності, які б характеризували дії вербувальників.

Інкримінування вербувальникам воєнного злочину використання дітей для активної участі у бойових діях відповідно до статті 438 ККУ забезпечило б, що відповідно до міжнародних рекомендацій щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або угрупованнями, які більш детально розглядаються у розділі 2, діти, яких звинувачують у безпосередньому вчиненні дій, описаних у довідковій записці, були б визнані жертвами злочинів за міжнародним правом, а не

лише виконавцями⁸⁹. Однак міжнародні рекомендації не вимагають, щоб дії таких вербувальників були предметом розслідування або звинувачення конкретно як воєнний злочин «Набір або вербування дітей віком до 15 років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі у бойових діях. Інші відповідні звинувачення та види відповідальності, згідно з національним законодавством, також можуть бути застосовані для забезпечення розслідування та притягнення до відповідальності осіб, які незаконно вербують або використовують дітей у збройному конфлікті. Тому ОГП може розглянути можливість пред'явлення вербувальникам інших звинувачень за ККУ, які може бути легше довести — ймовірно, ті самі звинувачення, на які спирається ОГП для притягнення до відповідальності самих дітей, але застосовуючи форми, що відображають участь вербувальника у вчиненні правопорушень.

Якщо ОГП розглядатиме звинувачення у використанні дітей віком до 15 років для активної участі у бойових діях, з огляду на потенційні правові та доказові перешкоди, рекомендується розпочати з однієї або декількох «тестових справ» на основі найпереконливішого сценарію доказової бази. На основі наведеного вище аналізу особливо вагомим аргументом були б докази того, що виконавець злочину належить до лав збройних сил Російської Федерації в розумінні статті 43 Додаткового протоколу I, а об'єкт дій завербованої дитини може вважатися військовою ціллю. Така справа сприяла б доведенню необхідного зв'язку між діяльністю, для якої використовували дитину, та бойовими діями, а також більш широкій вимозі щодо того, що дії виконавця відбувалися в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним.

РОЗДІЛ 2: Міжнародні стандарти щодо поведження із завербованими неповнолітніми

У цьому розділі розглядаються міжнародні стандарти, що застосовуються до переслідування та поведження з неповнолітніми, завербованими для виконання дій, викладених у довідковій записці. Спочатку в ньому викладено міжнародні правові зобов'язання щодо прав дітей та ювенальної юстиції, що застосовуються до поведження з усіма дітьми, які порушили закон, включно з тими, хто пов'язаний зі збройними силами або угрупованнями. Далі розглядаються ширші зобов'язання та рекомендації щодо реабілітації та реінтеграції дітей, пов'язаних зі збройними силами або угрупованнями. Він покликаний відповісти на питання 1 і 3.

Конвенція ООН про права дитини (КПД) є основним міжнародним юридично зобов'язуючим документом, в якому викладено основні принципи поведження з дітьми в цілому та в конкретних випадках, коли вони підозрюються, звинувачуються або визнаються винними у порушенні кримінального законодавства. Україна є державою-учасницею Конвенції про права дитини і тому зобов'язана дотримуватися її положень⁹⁰.

Паризькі принципи та керівні положення 2007 року щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або збройними угрупованнями, містять вичерпні рекомендації щодо запобігання вербуванню та використанню дітей у збройних конфліктах, а також щодо забезпечення їхнього звільнення, захисту та сталого повернення до цивільного життя. У Паризьких принципах дитина, пов'язана зі збройними силами або угрупованнями, визначається як будь-яка особа віком до 18 років, яка є або була завербована чи використовувалася збройними силами або угрупованнями в будь-якій

⁸⁹ Паризькі принципи, п. 3.6; Резолюція Ради Безпеки ООН 2427 (2018), п. 20; Комітет з прав дитини, Загальний коментар № 25 (2021), п. 83.

⁹⁰ База даних договорів ООН, доступно за адресою: <https://shorturl.at/N9yUO>, дата доступу: 25 липня 2025 року; Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини (КПД) 28 серпня 1991 року, Факультативний протокол до КПД щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії — 3 липня 2003 року, а також Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах (ОПАК) — 11 липня 2005 року.

якості⁹¹. Хоча залишається незрозумілим, чи можна вважати вербувальників членами російських збройних сил або пов'язаними з ними, проте очевидно, що між вербуванням і використанням дітей та збройним конфліктом існує зв'язок. Отже, Паризькі принципи забезпечують зручну правову основу для захисту та поводження з дітьми, про яких йдеться у довідковій записці.

Всебічний аналіз процедур України щодо ювенальної юстиції виходить за рамки цієї інформаційної записки⁹². Тому цей розділ присвячений окресленню міжнародних принципів, що застосовуються до ювенальної юстиції та поводження з дітьми, які, як стверджується, вчинили злочини, перебуваючи у складі збройних сил або угруповань. При цьому в розділі, наскільки це можливо, висвітлюються міркування щодо поточної практики судового переслідування неповнолітніх, обвинувачених у злочинах, описаних у довідковій записці та в наданих матеріалах про справи. Наступний крок може полягати у тісній співпраці з ОГП з метою розгляду можливості та способів впровадження цих принципів у українську систему правосуддя.

Основні висновки цього розділу:

- Міжнародні стандарти наголошують, що всі діти, які порушили закон, незалежно від того, чи пов'язані вони зі збройними силами чи збройними угрупованнями, повинні отримувати однакове ставлення відповідно до стандартів щодо прав дітей та ювенальної юстиції. Для дітей, пов'язаних зі збройними силами або збройними угрупованнями, не існує інших або більш високих стандартів. Спеціальні заходи захисту та гарантії, закріплені в міжнародному праві та стандартах, застосовуються однаково до всіх дітей, які взаємодіють із системою правосуддя, без будь-яких відмінностей⁹³.
- **Переслідування неповнолітніх:** З огляду на міжнародні стандарти у сфері ювенальної юстиції, а також на принцип, згідно з яким дітей, які вчинили злочини під час перебування у збройних силах або у збройних угрупованнях, слід розглядати насамперед як жертв, а не лише як злочинців, ОГП має розглянути можливість застосування, де це можливо та доцільно, заходів, що є альтернативою судовому провадженню (наприклад: програми громадської роботи, тимчасовий нагляд та виховання, відшкодування збитків та компенсація жертвам), до неповнолітніх осіб, завербованих для вчинення дій, описаних у довідковій записці.
- **Процедура:** У випадках, коли ведеться судове провадження, діти, які, як стверджується, вчинили злочини у складі збройних сил або угруповань, мають право на поводження з ними відповідно до загальних міжнародних стандартів ювенальної юстиції. Діти, яких звинувачують у злочинах, пов'язаних з участю в збройних угрупованнях, мають притягатися до відповідальності виключно з дотриманням міжнародно визнаних стандартів ювенальної юстиції та справедливого судочинства, а також з належним урахуванням їхніх прав на належний судовий розгляд, що враховує особливості дітей, та

⁹¹ Паризькі принципи, п. 2.1.

⁹² Для ознайомлення з найновішим оглядом див. звіт Ради Європи «Комплексна оцінка системи правосуддя, дружнього до дитини, в Україні» (2024 р.), доступно за адресою: <https://rm.coe.int/-b5/1680af3518>, дата доступу: 25 липня 2025 року.

⁹³ Міжнародне гуманітарне право (МГП), яке застосовується під час збройних конфліктів, не містить конкретних положень щодо поводження з дітьми, які порушили закон, або стандартів ювенальної юстиції. Частина четверта статті 77 Додаткового протоколу I передбачає лише те, що якщо дітей заарештовують, затримують або інтернують з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, їх повинні утримувати в приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих, за винятком випадків, коли сім'ї розміщуються як сімейні одиниці.

мінімальних стандартів, зумовлених їхнім віком, потребами та конкретними чинниками вразливості.

- **Тримання під вартою:** Загальні принципи, що застосовуються до позбавлення волі дітей, які порушили закон, незалежно від того, чи пов'язані вони зі збройними силами чи збройними угрупованнями, полягають у тому, що тримання під вартою або ув'язнення дитини повинно застосовуватися лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу. Відповідно, ОГП рекомендується продовжувати намагатися мінімізувати практику тримання під вартою неповнолітніх, яких було завербовано, та розглянути будь-які заходи у межах своєї компетенції, що відповідають міжнародним стандартам, які застосовуються до тримання під вартою неповнолітніх, зокрема на досудовому етапі.
- **Сприяння реабілітації та реінтеграції:** Основною метою будь-яких заходів, що вживаються щодо дітей, які порушили закон, незалежно від їхньої належності до збройних сил або збройних угруповань, має бути сприяння їхній реабілітації та реінтеграції в суспільство, а не покарання або захист суспільства. Стислий огляд справ, наданий ОГП, свідчить про зусилля, спрямовані на те, щоб обмежити тримання під вартою завербованих неповнолітніх, але залишається незрозумілим, чи приймають судді також рішення щодо заходів, спрямованих конкретно на реабілітацію та реінтеграцію завербованих неповнолітніх⁹⁴. На наступному етапі можна було б провести комплексний аналіз з метою визначення конкретних заходів, які доцільно впровадити в чинну українську процесуальну систему, щоб сприяти реінтеграції завербованих неповнолітніх, та/або запропонувати відповідним органам влади прийняти програму реабілітації та реінтеграції для вирішення цієї проблеми.

2.1 Переслідування неповнолітніх

КПД закликає держави-учасниці, коли це доцільно і бажано, сприяти вжиттю заходів щодо дітей, які звинувачуються у порушенні кримінального законодавства, без застосування кримінального судочинства, за умови повного дотримання прав людини та правових гарантій⁹⁵. Цей принцип застосовується до всіх дітей, яких звинувачують у вчиненні кримінальних правопорушень. Він є особливо актуальним для дітей, яких звинувачують у злочинах, скоєних у складі збройних сил або угруповань, оскільки цей принцип підкріплюється конкретними міжнародними стандартами, що стосуються поводження з такими дітьми. Так, один із основних догматів Паризьких принципів полягає в тому, що дітей, пов'язаних зі збройними силами або угрупованнями, слід розглядати насамперед як жертв порушень міжнародного права, а не лише як злочинців⁹⁶. Цей принцип був підтверджений низкою міжнародних органів, зокрема Комітетом з прав дитини⁹⁷ та Радою Безпеки ООН⁹⁸. Відповідно до цього принципу, Паризькі

⁹⁴ У матеріалах, наданих ОГП, у кількох випадках неповнолітнім призначено участь у програмі пробачії. Проте залишається незрозумілим, чи включають ці програми заходи, спрямовані на реінтеграцію та реабілітацію завербованих неповнолітніх. Див. кримінальну справу № 1-кп/473/416/2024, рішення від 20 листопада 2024 року, Вознесенський міський районний суд Миколаївської області; кримінальну справу № 1-кп/473/416/2024 (473/6143/24), Вознесенський міський районний суд Миколаївської області, 20 листопада 2024 року; кримінальну справу № 1-кп/154/379/25, рішення від 24 березня 2025 року, Володимирський міський суд Волинської області.

⁹⁵ Конвенція ООН про права дитини, пункт (b) частини третьої статті 40.

⁹⁶ Паризькі принципи, п. 3.6.

⁹⁷ Комітет з прав дитини, Загальний коментар № 24 (2019), пп. 98–100: визнає особливу вразливість дітей, пов'язаних зі збройними угрупованнями, і рекомендує ставитися до них насамперед як до жертв та надавати їм спеціалізовані послуги з підтримки.

⁹⁸ Резолюція Ради Безпеки ООН № 2427 (2018), пункт 20; Резолюція Ради Безпеки ООН № 2764 (2024), с. 1.

принципи також заохочують держави, за можливістю, шукати альтернативи судовим провадженням⁹⁹. Такі альтернативи можуть включати громадські програми, тимчасовий нагляд та наставництво, відшкодування збитків та компенсацію жертвам¹⁰⁰.

Згідно з довідковою запискою, наразі тривають досудові розслідування у понад 150 кримінальних провадженнях. Діти, яких звинувачують у вчиненні дій, описаних у довідці, перебувають під слідством і звинувачуються як безпосередні виконавці, насамперед у злочинах, що становлять тяжкі або особливо тяжкі злочини згідно з ККУ. Переслідування неповнолітніх за дії, описані в довідковій записці, не заборонено міжнародним правом. Проте, з огляду на міжнародні стандарти у сфері ювенальної юстиції, а також на принцип, згідно з яким дітей, які вчинили злочини під час перебування у збройних силах або у збройних угрупованнях, слід розглядати насамперед як жертв, а не лише як злочинців, ОГП має розглянути можливість застосування, де це можливо та доцільно, заходів, що є альтернативою судовому провадженню. Наступним кроком може бути, у тісній співпраці з ОГП, конкретне визначення заходів, які є можливими та доцільними з процедурної точки зору та з огляду на кримінальну політику в нинішніх умовах в Україні.

2.2 Процедура

У випадках, коли ведеться судове провадження, діти, які, як стверджується, вчинили злочини у складі збройних сил або угруповань, мають право на поведження з ними відповідно до загальних міжнародних стандартів ювенальної юстиції¹⁰¹. Ці стандарти, викладені в Конвенції ООН про права дитини¹⁰² та детально описані в Мінімальних стандартних правилах ООН, що стосуються здійснення правосуддя у справах неповнолітніх («Пекінські правила») 1985 року, Правилах ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі («Гаванські правила») 1990 року, а також у низці загальних коментарів Комітету з прав дитини, що містять вказівки щодо імплементації КПД¹⁰³, надають детальні рекомендації щодо поведження з усіма дітьми в рамках системи правосуддя, які так само застосовуються до дітей, які були пов'язані зі збройними силами або угрупованнями.

Загалом, Конвенція ООН про права дитини вимагає, щоб протягом усього судового процесу завжди застосовувалися чотири основні принципи: (a) недискримінація¹⁰⁴; (b) найкращі інтереси дитини¹⁰⁵; (c) право дитини на життя, виживання та розвиток¹⁰⁶; та (d) право дитини бути почутою¹⁰⁷. У статтях 37 та 40 викладено конкретні зобов'язання щодо поведження з дітьми, які підозрюються та/або звинувачуються у вчиненні правопорушень, і наголошується, що з ними слід поводитися таким чином, щоб сприяти формуванню у них почуття гідності та власної цінності, з повагою до їхнього віку та рівня розвитку, а також сприяти їхній реабілітації. Ці положення застосовуються незалежно від виду чи тяжкості правопорушення.

Що стосується конкретно ситуації з дітьми, пов'язаними зі збройними угрупованнями, Паризькі принципи та Практичний посібник до них так само стверджують, що діти, яких звинувачують у

---

⁹⁹ Паризькі принципи, п. 3.7.

¹⁰⁰ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (1985 р.) («Пекінські правила»), Правило 11.4.

¹⁰¹ Там само, п. 8.8 і 8.9.

¹⁰² Стаття 40 Конвенції ООН про права дитини.

¹⁰³ Див. Комітет з прав дитини, Загальний коментар № 10 (2007); Загальний коментар № 14 (2013); Загальний коментар № 24 (2019); Загальний коментар № 25 (2021).

¹⁰⁴ Стаття 2 Конвенції ООН про права дитини.

¹⁰⁵ Там само, стаття 3.

¹⁰⁶ Там само, стаття 6.

¹⁰⁷ Там само, стаття 12.

злочинах, пов'язаних з участю в збройних угрупованнях, мають притягатися до відповідальності виключно з дотриманням міжнародно визнаних стандартів ювенальної юстиції та справедливого судочинства, а також з належним урахуванням їхніх прав на належний судовий розгляд, що враховує особливості дітей, та мінімальних стандартів, зумовлених їхнім віком, потребами та конкретними чинниками вразливості¹⁰⁸. У них також підкреслюється, що під час судового розгляду завжди слід враховувати примусові обставини, в яких дитина жила або була змушена діяти, і що мінімальні стандарти ювенальної юстиції повинні застосовуватися без дискримінації¹⁰⁹.

Аналіз того, чи поведуться українські судові органи з неповнолітніми, яких вербують для вчинення дій, описаних у довідковій записці, відповідно до цих стандартів, вимагає всебічного аналізу процедур України у сфері ювенальної юстиції, що виходить за межі цієї записки. Наступним кроком може бути надання підтримки Офісу Генерального прокурора в проведенні оцінки процедур та практик України з метою визначення, чи дотримуються ці принципи, та, у разі необхідності, чи можливо та як саме можна впровадити деякі з них в українській системі правосуддя.

2.3 Тримання під вартою

Загальні принципи, що застосовуються до позбавлення дітей волі: (а) арешт, тримання під вартою або тюремне ув'язнення дитини має застосовуватися лише відповідно до закону, лише як крайній захід і протягом найкоротшого належного періоду часу; і (б) жодна дитина не може бути позбавлена волі незаконно чи свавільно¹¹⁰.

Хоча Конвенція ООН про права дитини не забороняє тримання під вартою дітей, які порушили закон, пункт (b) статті 37 встановлює, що «арешт, затримання або тюремне ув'язнення дитини [...] використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу». При розгляді питання про необхідність тримання під вартою на першому місці повинні стояти інтереси дитини, а в разі тримання під вартою частина друга статті 40 встановлює процесуальні права, які застосовуються з моменту першого затримання дитини, протягом усього кримінального судочинства і протягом усього періоду тримання під вартою до досягнення дитиною 18-річного віку. Резолюція Ради Безпеки ООН № 2427 про захист дітей у збройних конфліктах також закликає держави, по можливості, уникати застосування запобіжного заходу у вигляді попереднього тримання під вартою щодо дітей, які раніше були пов'язані зі збройними силами або угрупованнями¹¹¹. У Гаванських правилах також наголошується, що попереднє ув'язнення неповнолітніх має застосовуватися лише як крайній захід і у виняткових випадках¹¹². У всіх випадках, де це можливо, замість тримання під вартою повинні застосовуватися альтернативні заходи. У справах, за якими вважається необхідним застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, судові та слідчі органи повинні надавати пріоритет швидкому розгляду таких справ, щоб забезпечити якомога коротший строк тримання під вартою¹¹³.

¹⁰⁸ Паризькі принципи, п. 8.8; Паризькі принципи: Практичний посібник (2002), доступно за адресою: <https://shorturl.at/qq0IR>, дата доступу: 25 липня 2025 року, с. 65.

¹⁰⁹ Паризькі принципи: Практичний посібник (2002), доступно за адресою: <https://shorturl.at/qq0IR>, дата доступу: 25 липня 2025 року, с. 65.

¹¹⁰ Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 10 (2007), п. 79; а також Загальний коментар № 24 (2019), пп. 82-88: підтверджує, що тримання під вартою має застосовуватися лише як крайній захід і протягом найкоротшого належного періоду часу, із запровадженням механізмів регулярного перегляду.

¹¹¹ Резолюція Ради Безпеки ООН 2427 (2018), п. 21.

¹¹² Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990) («Гаванські правила»), Правило 1.

¹¹³ Гаванські правила, Правило 17.

Щодо винесення вироків, міжнародні стандарти також передбачають, що суто каральний підхід не відповідає принципам ювенальної юстиції¹¹⁴. Відповідно, покарання у вигляді позбавлення волі, таке як ув'язнення після судового розгляду, повинно застосовуватися лише після ретельного розгляду, виключно як крайній захід і на якомога більш короткий відповідний період часу¹¹⁵. Таке позбавлення волі має обмежуватися справами, пов'язаними з серйозними злочинами та/або злісними правопорушниками, і лише тоді, коли немає відповідних альтернатив, не пов'язаних з позбавленням волі¹¹⁶. Важливо, що загальним принципом залишається те, що держави повинні надавати пріоритет заходам, не пов'язаним з позбавленням волі, де це можливо, в тому числі таким варіантам, як інтернатні заклади, освітні або професійні програми та громадські роботи¹¹⁷. У Пекінських правилах також міститься заклик до держав розробити низку заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, зокрема альтернативні заходи на рівні громади, для роботи з неповнолітніми правопорушниками, навіть у випадках тяжких злочинів, що караються суворими покараннями¹¹⁸, тоді як Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»)¹¹⁹ 1990 року встановлюють низку основних принципів, спрямованих на сприяння застосуванню заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, а також мінімальних гарантій для осіб, щодо яких застосовуються альтернативні заходи замість позбавлення волі.

Надана інформація свідчить про те, що діти, яких звинувачують у вчиненні дій, описаних у довідці, перебувають під слідством і звинувачуються як безпосередні виконавці, насамперед у злочинах, що становлять тяжкі або особливо тяжкі злочини згідно з ККУ, з можливими покараннями від 3 до 15 років¹²⁰. У довідковій записці також зазначається, що суди застосували попереднє тримання під вартою як запобіжний захід щодо 75 неповнолітніх. У всіх наданих ОГП матеріалах справ завербованим неповнолітнім було призначено покарання у вигляді позбавлення волі (від трьох до п'яти років). Проте всіх завербованих неповнолітніх у цих справах було звільнено за результатами випробувального терміну, беручи до уваги, зокрема, їхній вік, конкретні обставини та вразливість.

ОГП рекомендується розглянути будь-які заходи в межах своєї компетенції для приведення своєї практики у відповідність до міжнародних стандартів, що застосовуються до тримання неповнолітніх під вартою. Сюди можуть входити, якщо це можливо, такі заходи, як пред'явлення неповнолітнім обвинувачень у злочинах, що передбачають менш суворі покарання, або вжиття будь-яких інших заходів, доступних в рамках української судової системи, які зменшують ймовірність або тривалість утримання під вартою завербованих неповнолітніх. За необхідності, ОГП може пропонувати або підтримувати альтернативи попередньому ув'язненню, виступати за врахування віку як пом'якшувальної обставини при винесенні вироку та заміну тюремного ув'язнення на пробацію. Огляд справ, наданий ОГП, показує тенденцію – коли це можливо – до укладення ОГП та неповнолітніми угод про визнання винуватості, які передбачають заходи пробації замість позбавлення волі. Це є прикладом конкретних заходів, які вживає ОГП для того, щоб обмежити тримання під вартою завербованих неповнолітніх відповідно до міжнародних стандартів. Наступним кроком може бути

¹¹⁴ Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 24 (2019), п. 76.

¹¹⁵ Там само, пп. 75–78.

¹¹⁶ Пекінські правила, п. (с) Правила 17.1.

¹¹⁷ Пекінські правила, Правила 11 і 19.

¹¹⁸ Пекінські правила, Правила 11.4 і 17.

¹¹⁹ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (1990) («Токійські правила»).

¹²⁰ Кримінальний кодекс України, стаття 12 («Класифікація кримінальних правопорушень»); стаття 113 («Диверсія» — 8–15 років); стаття 114-1 («Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» — 5–15 років); стаття 194 («Умисне знищення або пошкодження майна» — 3–10 років); стаття 258 («Терористичний акт» — від 5 років до довічного ув'язнення); стаття 304 («Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» — 3–5 років).

проведення, у тісній співпраці з ОГП, аналізу процедур у сфері ювенальної юстиції з метою визначення всіх конкретних заходів, які ОГП може вжити або сприяти вжиттю з метою приведення їх у відповідність із принципом, згідно з яким утримання дітей під вартою має застосовуватися лише як крайній захід і протягом найкоротшого відповідного періоду часу.

2.4 Сприяння реабілітації та реінтеграції

Основною метою будь-яких заходів, що вживаються щодо дітей, які порушили закон, незалежно від їхньої приналежності до збройних сил або збройних угруповань, навіть заходів у формі позбавлення волі, має бути сприяння їхній реабілітації та реінтеграції в суспільство, а не покарання або захист суспільства. Загалом, у питаннях ювенальної юстиції слід заохочувати та впроваджувати превентивний та реінтеграційний підхід відповідно до міжнародних зобов'язань у сфері прав людини та встановлених стандартів ювенальної юстиції.

У цьому контексті міжнародна система захисту прав людини вимагає, щоб держави, розглядаючи справи дітей, які порушили закон, застосовували механізми відновного правосуддя та програми реінтеграції замість каральних заходів позбавлення волі. Центральне місце в цій структурі займає Конвенція ООН про права дитини (КПД). Згідно з частиною першою статті 40, кожна дитина, яка підозрюється або визнана винною у порушенні кримінального законодавства, повинна отримувати таке поводження, при якому забезпечується повага до її гідності та цінності, враховується її вік і заохочується її реінтеграція та здатність відігравати конструктивну роль у суспільстві. У випадках, коли дитина визнається винною, Комітет з прав дитини та Паризькі принципи, що застосовуються до дітей, пов'язаних зі збройними силами або угрупованнями, наголошують, що основною метою будь-якого покарання має бути сприяння реабілітації та реінтеграції дитини в суспільство, а не покарання¹²¹. Резолюція Ради Безпеки ООН № 2427 також закликає держави розглянути несудові заходи як альтернативу судовому переслідуванню та ув'язненню дітей, пов'язаних зі збройними силами або угрупованнями, з акцентом на підходах, орієнтованих на реінтеграцію¹²².

Цей підхід підкріплюється міжнародними рекомендаціями щодо ювенальної юстиції, які вимагають, щоб метою навчання та поводження з неповнолітніми, які перебувають під вартою, було забезпечення догляду, захисту, освіти та професійних навичок з метою сприяння їхній реінтеграції в суспільство як конструктивних і продуктивних членів суспільства¹²³. У них також підкреслюється важливість підтримання контактів із ширшою спільнотою¹²⁴ та надання підтримки в реінтеграції як необхідних складових підготовки неповнолітніх до повернення в суспільство та зменшення стигматизації¹²⁵.

Окрім сприяння реабілітації та реінтеграції в суспільство всіх дітей, які порушили закон, Конвенція про права дитини також вимагає від держав-учасниць вживати всіх можливих заходів для забезпечення захисту та догляду за всіма дітьми, які постраждали від збройних конфліктів¹²⁶, та вживати відповідних заходів для їх фізичного та психологічного відновлення та соціальної реінтеграції¹²⁷. На додаток до КПД, ОПАК вимагає від держав-учасниць вжити всіх можливих заходів для забезпечення демобілізації або звільнення дітей, які були незаконно завербовані або використовувалися у бойових діях. Після звільнення дітей держави-учасниці повинні надавати

¹²¹ Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 10 (2007), п. 10; Паризькі принципи, п. 3.6.

¹²² Резолюція Ради Безпеки ООН 2427 (2018), п. 21.

¹²³ Пекінські правила, Правило 26.

¹²⁴ Гаванські правила, Правило 59–62.

¹²⁵ Гаванські правила, Правило 80.

¹²⁶ Частина четверта статті 38 Конвенції ООН про права дитини.

¹²⁷ Там само, стаття 39

всю необхідну допомогу, щоб забезпечити їхнє фізичне та психологічне відновлення та соціальну реінтеграцію. Це стосується всіх дітей, які перебувають під юрисдикцією держави¹²⁸, і неодноразово підтверджувалося в численних резолюціях Радбезу ООН¹²⁹.

У міжнародних стандартах щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або угрупованнями, містяться рекомендації щодо виконання цих зобов'язань. У Паризьких принципах у цьому контексті окреслено комплексну систему звільнення та реінтеграції¹³⁰, в якій реінтеграція дітей визначається як процес повернення дітей до цивільного життя, залучення їх до виконання значущих ролей у своїх сім'ях та громадах у контексті примирення. Стала реінтеграція досягається тоді, коли створено необхідні політичні, правові, економічні та соціальні умови для забезпечення їхніх прав, включаючи доступ до освіти, збереження сім'ї, засоби до існування та захист від шкоди¹³¹.

Паризькі принципи передбачають, що звільнення, захист та реінтеграція дітей, які були незаконно завербовані або використані збройними силами чи угрупованнями, повинні здійснюватися в будь-який час і без застережень¹³². У них наголошується на тому, що необхідно вживати всіх належних заходів для підтримки фізичного та психологічного відновлення та соціальної реінтеграції дітей, які залишають збройні сили чи збройні групи будь-якими засобами¹³³. Підкреслюється, що діти, яких вербували та використовували у бойових діях, мають право на рівний доступ до послуг, які можуть допомогти їм у реінтеграції, а заходи з реінтеграції повинні уникати стигматизації та не допускати негативного розрізнення між дітьми, яких вербували та використовували збройні сили чи угруповання, та тими, які цього не зазнали¹³⁴.

У сукупності ці міжнародні інструменти закріплюють чітку вимогу до держав надавати пріоритет реабілітації та реінтеграції дітей, пов'язаних зі збройними силами або збройними угрупованнями, забезпечуючи, щоб усі вжиті заходи були насамперед спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини та відновлення її прав, гідності та місця в суспільстві.

Діяльність з реабілітації та реінтеграції дітей, пов'язаних зі збройними силами або угрупованнями, неодмінно потребуватиме розробки програм, що враховують конкретні обставини та належним чином відповідають потребам дітей у певному соціальному контексті. В інших країнах заходи з реабілітації та реінтеграції дітей здійснювалися у формі розробки комплексних програм реінтеграції, що включали психологічну підтримку, освіту, професійні можливості та іншу підтримку для економічної реінтеграції¹³⁵. У деяких ситуаціях пропонувалися релігійні консультації та підтримка у дерадикалізації¹³⁶. Важливим компонентом

¹²⁸ Частина третя статті 6 Факультативного протоколу щодо участі дітей у збройних конфліктах.

¹²⁹ Резолюція Ради Безпеки ООН № 1314 (2000), п. 11; Резолюція Ради Безпеки ООН № 1379 (2001), п. 8(е); Резолюція Ради Безпеки ООН № 2427 (2018), п. 26; Резолюція Ради Безпеки ООН № 2764 (2024), п. 8.

¹³⁰ Паризькі принципи, пп. 7.0–7.84.

¹³¹ Там само, п. 2.8.

¹³² Там само, п. 3.11.

¹³³ Там само, п. 7.6.4.

¹³⁴ Там само, п. 3.3.

¹³⁵ Соломон, С. та Джиніфер, Дж. (2008), «Роззброєння, демобілізація та реінтеграція в Сьєрра-Леоне», Центр міжнародного співробітництва та безпеки (Solomon, S. and Gjinifer, J. (2008), "Disarmament, Demobilisation and Reintegration in Sierra Leone", Center for International Cooperation and Security), с. 11; Міжнародна кризова група (2021), «Вихід із Бoko Харам? Оцінка операції «Безпечний коридор» в Нігерії» (An Exit from Boko Haram? Assessing Nigeria's Operation Safe Corridor), доступно за адресою: <https://rb.gy/zz7b8z>, дата доступу: 25 липня 2025 р.; та Угвуезе, М. І. Нгву, Е. с. та Онуоха, Ф. с. (2021), «Програма операції "Безпечний коридор" та реінтеграція колишніх бойовиків Бoko Харам у Нігерії», Журнал досліджень Азії та Африки (Ugwueze, M. I., Ngwu, E. C., and Onuoha, F. C. (2021), "Operation Safe Corridor Programme and Reintegration of Ex-Boko Haram Fighters in Nigeria", Journal of Asian and African Studies), 57(6), с. 1229–1248.

¹³⁶ Міжнародна кризова група (2021), «Вихід із Бoko Харам? Оцінка операції «Безпечний коридор» в Нігерії» доступно за адресою: <https://rb.gy/zz7b8z>, дата доступу: 25 липня 2025 р.; та Угвуезе, М. І. Нгву, Е. с. та Онуоха, Ф. с. (2021),

таких програм також є конкретні ініціативи, розроблені для подолання потенційної ворожості та стигматизації, з якими стикаються діти, що раніше були пов'язані зі збройними силами або угрупованнями¹³⁷.

Матеріали справ, надані ОГП, свідчать про окремі очевидні зусилля щодо обмеження утримання під вартою завербованих неповнолітніх. Однак незрозуміло, чи суди наразі також застосовують заходи, спеціально розроблені для сприяння реабілітації та реінтеграції завербованих неповнолітніх¹³⁸. Наступним етапом може бути підтримка ОГП у проведенні комплексного аналізу з метою визначення повноцінного комплексу конкретних заходів, які доцільно впровадити в чинну українську процесуальну систему, щоб сприяти реабілітації та реінтеграції завербованих неповнолітніх, та/або запропонувати відповідним органам влади розробити всеосяжну програму реабілітації та реінтеграції для вирішення цієї проблеми.

РОЗДІЛ 3: Запобігання вербуванню та використанню дітей у бойових діях

У третьому розділі розглядається питання запобігання вербуванню та використанню дітей для вчинення злочинних дій, описаних у довідковій записці. Він покликаний відповісти на питання 4.

Основні висновки цього розділу:

- Українську владу слід заохочувати до розроблення плану запобігання ситуаціям, описаним у довідковій записці.
- З метою запобігання вербуванню та використанню дітей у збройних конфліктах міжнародні рекомендації закликають до розроблення комплексного плану запобіжних заходів, що включає програми, спрямовані на усунення чинників, які можуть сприяти залученню дітей до збройних сил або угруповань. Що ж до дій, описаних у довідковій записці, першим необхідним кроком для розроблення плану запобігання їм має стати аналіз і розуміння причин, через які певні діти є вразливими до вербування в такий спосіб, а також чинників, що спонукають їх до таких дій. Після завершення цього етапу органи влади можуть розробити індивідуальний план заходів зі запобігання.

Згідно з низкою міжнародних правових документів, учасницею яких є Україна, зокрема Конвенцією про права дитини та Додатковими протоколами до Женевських конвенцій, а також зі звичаєвим міжнародним правом, держави зобов'язані вживати всіх можливих заходів для того, щоб діти віком до 15 років не брали безпосередньої участі у бойових діях¹³⁹.

«Програма операції “Безпечний коридор” та реінтеграція колишніх бойовиків Боко Харам у Нігерії», Журнал досліджень Азії та Африки, 57(6), с. 1229–1248.

¹³⁷ Соломон, С. та Джиніфер, Дж. (2008), «Роззброєння, демобілізація та реінтеграція в Сьєрра-Леоне», Центр міжнародного співробітництва та безпеки, с. 17.

¹³⁸ У матеріалах, наданих ОГП, у кількох випадках призначено участь у програмі пробації. Проте залишається незрозумілим, чи включають ці програми заходи, спрямовані на реінтеграцію та реабілітацію завербованих неповнолітніх. Див. кримінальну справу № 1-кп/473/416/2024, рішення від 20 листопада 2024 року, Вознесенський міський районний суд Миколаївської області; кримінальну справу № 1-кп/473/416/2024 (473/6143/24), Вознесенський міський районний суд Миколаївської області, 20 листопада 2024 року; кримінальну справу № 1-кп/154/379/25, рішення від 24 березня 2025 року, Володимирський міський суд Волинської області.

¹³⁹ Конвенція ООН про права дитини, ч. 2 ст. 38; Додатковий протокол I, ч. 2 ст. 77; Додатковий протокол II, п. (с) ч. 3 ст. 4; МКЧХ, База даних МГП, Звичаєве право, Правило 136, доступно за адресою: <https://shorturl.at/F9oiV>, дата доступу: 25 липня 2025 р.; МКЧХ, База даних МГП, Звичаєве право, Правило 137, доступно за адресою: <https://shorturl.at/44RIn>, дата доступу: 25 липня 2025 р.

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах вимагає вжиття заходів для запобігання вербуванню або використанню дітей віком до 18 років збройними угрупованнями, зокрема прийняття необхідних законодавчих заходів для заборони та криміналізації таких практик¹⁴⁰. Рада Безпеки ООН неодноразово наголошувала на важливості запобігання вербуванню та використанню дітей у збройних конфліктах¹⁴¹. Комітет з прав дитини також окремо закликав держави-учасниці забезпечити, щоб дітей не вербували та не використовували у збройних конфліктах через електронне середовище, зокрема шляхом запобігання, криміналізації та покарання за вербування та грумінг дітей за допомогою комп'ютерних технологій (наприклад, через використання соціальних мереж або чат-сервісів в онлайн-іграх)¹⁴².

Крім того, Паризькі принципи закликають держави впроваджувати комплексний план запобіжних заходів, що включає відповідні правові реформи на національному рівні, а також програми, спрямовані на усунення факторів, які можуть сприяти залученню дітей до збройних сил або збройних угруповань¹⁴³. Для цього необхідно усвідомити та усунути причини вербування та використання дітей у збройних конфліктах, які варіюються залежно від контексту.

У Паризьких принципах підкреслюється, що діти потрапляють до збройних сил або угруповань з різних причин, які залежать від характеру та контексту конфлікту. Відповідно, ефективні програми запобігання мають спрямовуватися на усунення основних причин вербування¹⁴⁴. Резолюція Ради Безпеки ООН № 2764 (2024) поглиблює цю концепцію, підкреслюючи важливість усунення основних причин вразливості дітей, зокрема бідності, злиднів та нерівності, а також сприяння поширенню освіти з метою запобігання вербуванню дітей¹⁴⁵.

У Паризьких принципах наголошується, що програми запобігання незаконному вербуванню повинні враховувати конкретні обставини, розроблятися у співпраці з місцевими громадами та самими дітьми і ґрунтуватися на належному аналізі чинників, що лежать в основі залучення дітей до збройних сил або збройних угруповань¹⁴⁶. У Принципах йдеться про те, що певні чинники вразливості, які залежать від конкретних обставин, можуть становити особливий ризик для дітей бути завербованими або використаними збройними силами чи угрупованнями, наприклад, діти, які розлучені зі своїми сім'ями або перебувають у спеціалізованих закладах, діти, які живуть або працюють на вулиці, або діти, які мають проблеми з законом¹⁴⁷. Мапування ризиків дає змогу виявити такі вразливі місця та окремі групи ризику, а залучення самих дітей, які найкраще можуть пояснити, чому вони опинилися у складі збройних сил чи угруповань, а також залучення сімей, вчителів та громад до розробки та реалізації профілактичних заходів сприятиме підвищенню їхньої ефективності¹⁴⁸.

Інтегровані стандарти ООН з роззброєння, демобілізації та реінтеграції (IDDRS), що містять рекомендації для фахівців з роззброєння, демобілізації та реінтеграції (DDR) та організацій, які займаються захистом дітей, щодо планування, розробки та реалізації заходів з метою запобігання вербуванню дітей, надають відповідну основу для аналізу причин вербування та

---

¹⁴⁰ статті 1 та 4 Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

¹⁴¹ Резолюція Ради Безпеки ООН № 1539 (2004); Резолюція Ради Безпеки ООН № 1612 (2005); Резолюція Ради Безпеки ООН № 2427 (2018); Резолюція Ради Безпеки ООН № 2764 (2024).

¹⁴² Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 25 (2021), п. 122.

¹⁴³ Паризькі принципи, п. 6.1 і 6.2.

¹⁴⁴ Там само, п. 6.0.

¹⁴⁵ Резолюція Ради Безпеки ООН 2764 (2024)

¹⁴⁶ Паризькі принципи, п. 6.27.

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Паризькі принципи, пп. 6.27.0–6.27.5

використання дітей у бойових діях. У них наголошується, що зв'язок дітей зі збройними силами та угрупованнями зумовлений складними «чинниками відштовхування та притягання», які варіюються залежно від конкретної особи та контексту. Розуміння цих схем вербування, динаміки вербування та його основних причин є надзвичайно важливим для розробки ефективних стратегій запобігання¹⁴⁹.

«Чинники відштовхування» означають негативні обставини, яких дитина намагається уникнути, вступаючи до збройних сил або груп, тоді як «чинники притягання» — це позитивні стимули, що спонукають дітей вступати до таких структур¹⁵⁰. Потенційно актуальними «чинниками відштовхування» визнано, зокрема, бідність, маргіналізацію, дискримінацію та ослаблення соціальних зв'язків, у тому числі в особливих групах ризику, таких як безпритульні діти, сільська біднота, діти-біженці та діти-ВПО; відсутність можливості отримати освіту або знайти роботу; відсутність захисту, деструктивне соціальне середовище та досвід насильства, у тому числі діти, які не мають батьків або сім'ї, або які зазнали насильства, травми чи втрати; відсутність почуття автономії та ідентичності, зокрема у дітей, які відчують себе позбавленими прав і можливостей для соціального успіху; або уявлення про несправедливість, зокрема через такі проблеми, як корупція або уявна чи реальна дискримінація¹⁵¹. Прикладами «чинників притягання» можуть бути пропаганда та індоктринація; помста та непряма ідентифікація з жертвами насильства; попередня судимість; матеріальні стимули¹⁵².

Заходи щодо запобігання вербуванню дітей також повинні враховувати, що діти є невід'ємною частиною сімей та громад, а тому програми запобігання повинні бути спрямовані на кожен складову їхнього оточення. Оскільки першопричини вербування часто сягають кількох сфер, зазвичай, щоб забезпечити комплексне реагування, необхідно співпрацювати у всіх відповідних галузях. З огляду на те, що діти, які перебувають під загрозою вербування, ймовірно, також стикаються з іншими проблемами захисту, втручання повинні передбачати комплексний підхід, бути інтегрованими в наявні системи та узгодженими з більш широкими довгостроковими стратегіями захисту дітей та службами підтримки¹⁵³.

До програм запобігання вербуванню дітей можуть входити різноманітні міжгалузеві заходи, такі як підтримка можливостей для забезпечення засобів до існування дітей та/або їхніх сімей, як-от навчання, професійна підготовка або прибуткова діяльність; співпраця з органами освіти з питань підвищення обізнаності про права людини; розважальні заходи, програми з набуття життєвих навичок або заходи з психосоціальної підтримки, спрямовані на сприяння взаємодопомозі однолітків, посилення почуття приналежності дітей та забезпечення моніторингу вразливих дітей; інформаційні кампанії в школах та дитячих групах, настанови від лідерів громад, взаємодопомога однолітків або кампанії в соціальних мережах для підвищення обізнаності¹⁵⁴.

Що ж до дій, описаних у довідковій записці, першим необхідним кроком для розробки ефективних програм запобігання такому вербуванню є аналіз і розуміння причин, через які певні

¹⁴⁹ Паризькі принципи: Практичний посібник (2002), доступно за адресою: <https://shorturl.at/qq0lR>, дата доступу: 25 липня 2025 року, с. 149; Інтегровані стандарти ООН з роззброєння, демобілізації та реінтеграції (IDDRS), Модуль 5.20 — «Діти та Роззброєння, демобілізація та реінтеграція», доступно за адресою: <https://shorturl.at/DV41Q>, дата доступу: 25 липня 2025 року, с. 21.

¹⁵⁰ УНЗ ООН, Посібник щодо дітей, яких вербують та експлуатують терористичні та насильницькі екстремістські угруповання: роль системи правосуддя (2017), доступно за адресою: <https://shorturl.at/u6Kwc>, дата доступу: 25 липня 2025 року, с. 30.

¹⁵¹ Там само.

¹⁵² Там само, пп. 30–31.

¹⁵³ Паризькі принципи: Практичний посібник (2002), доступно за адресою: <https://shorturl.at/qq0lR>, дата доступу: 25 липня 2025 року, с. 149.

¹⁵⁴ Там само, стор. 155

діти є вразливими до такого вербування, а також чинників, що спонукають їх вчиняти дії, описані в довідковій записці. На основі цього слід розробити відповідні програми, спрямовані на запобігання такому вербуванню.